

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 9, Sayı: 1, 2025, ss. 66-95/ Volume: 9, Issue: 1, 2025, pp. 66-95

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

KIRAAT İLMİNDE USÛL VE FERŞİN İSTİSNALARI

Yakup UZUN

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kıraat Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Qiraat, Kayseri/Türkiye

yakupuzun@erciyes.edu.tr

orcid.org/0000-0001-7534-6880

ror.org/047g8vk19

Öz

Usûl; kıraat vecihleri birbirine benzeyen cüz'ıyyatın hazf, idğâm, nakil, sıla vb. kavramların bir başlık altında toplanmasıdır. Ferş ise açma ve yayma gibi anlamlara gelmekte olup kıraat okumalarında ihtilaf bulunan, üzerine kıyas yapılamayan cüz'ıyyata verilen isimdir. Bu çalışmada usûl ve ferş okumaları ele alınmış, kıraat ilminde bu kavramların ne anlam ifade ettiği belirli bir sistem dâhilinde verilmiştir. "Usûl ihtilaflarının idğâm, imâle, tağlîz gibi yazıda olmayıp sadece telaffuza yönelik tilâvet düzeyinde gerçekleştiği; buna mukabil ferş ihtilaflarının ise kelimenin telaffuzunun ötesinde sarf, nahiv ve lafzın anlamını etkileyecek düzeyde gerçekleştiği" bilgisi, ilk etapta mutlak doğru olarak algılsa da bunun kimi yerlerde yanılgıya neden olduğu ortaya konmuştur. Yine "Usûl, yalnız fonetik bakımdan; ferş ise hem lafız hem de mana açısından etkindir" ifadesinin de kesin çizgiler barındırdığı ortaya çıkarılmıştır. Nitekim kategorik bakımdan bir müellifin usûlde yer verdiği bir kavramı bir başkası, ferşü'l-hurûf kısmında ele almış; bir başka müellifin ise bir kavramı her iki bölümde zikrettiğine şahit olunmuştur. Buna ilave olarak kaide ve kurallara bağlı bulunan Kur'an'ın tamamında geçerli olması gereken idğâm, sıla vb. uygulamaların, zaman zaman kural dışı geldiği görülmüş, yine manaya etkisinin olmadığı varsayılan usûl kısmındaki kimi kavramların da manaya etkisi saptanmış; manaya etkisi olduğu bilinen ferşin ise kimi durumlarda manaya etkisinin olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Usûl, Ferş, Nakil, ihtilaf.

EXCEPTIONS TO THE UŞÛL AND FARSH IN THE SCIENCE OF QIRĀ'ĀT

Abstract

Usûl is the collection of the concepts such as hazf, idğâm, transfer, sıla, etc. under one title. Farsh, on the hand, means opening, laying and spreading, and is the name given to the juz'ıyyat on which there is disagreement in the reading of the qiraat and on which no comparison can be made. In this study, usûl and farsh readings are discussed, and the meaning of these concepts in the science of Qiraat is given in a certain system. The information that "Usûl disputes are not in writing such as idğâm, imâle, tağhlîz but only at the level of recitation for pronunciation; on the other hand, farsî disputes occur beyond the pronunciation of the word at a

Geliş Tarihi: 29.10.2025

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1575676

Kabul Tarihi: 03.02.2025

level that affects the meaning of the word, such as sarf, grammar and the meaning of the word" is perceived as absolute truth in the first place, but it is revealed that this causes misconception in some places. Again, it has been revealed that the statement "Usûl is effective only in terms of phonetics, while farsh is effective in terms of both wording and meaning" also contains definite lines. As a matter of fact, in categorical terms, a concept that one author included in usul al-usûl was dealt with in the section of fars al-hurûf by another author, while another author was witnessed to mention a concept in both sections. In addition to this, it has been observed that practices such as idğâm, sîla, etc., which should be valid in the whole Qur'an, which are dependent on rules and rules, are sometimes out of the rules, and some concepts in the usûl section, which are assumed to have no effect on the meaning, have been found to have an effect on the meaning; and it has been understood that the farsh, which is known to have an effect on the meaning, does not have an effect on the meaning in some cases.

Keywords: Qiraat, Usûl, Farsh, The transplant, Dispute

Atıf / Cite as: Uzun, Yakup. "Kıraat İlmінде Usûl ve Ferşin İstisnaları". *Apjir* 9/1 (Nisan 2025), 66-95.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e (s.a.s) Cebrail (a.s) vasıtasıyla fasih bir Arapça ile indirilmiş ve telaffuzu da bizzat Cebrail (a.s) tarafından ona öğretilmiştir. Edâ keyfiyeti açısından diğer Arapça lafızlardan farklı, kendine özgü birtakım özellikler taşıyan Kur'ân'ın okuma biçimini Cebrail'den (a.s) alan Hz. Peygamber de müşâfehe yöntemi ile ashabına aktarmıştır. Sahâbe de kendilerine tevdi edilen okuma keyfiyetini en güzel şekilde uygulamış, onun okunuş biçimini başkalarına aktarmak için İslâm coğrafyasının muhtelif bölgelerine dağılmışlardır. Onlar, bu görevi ifâ ettikleri bölgelerde Hz. Peygamber'den almış oldukları okunuş biçimini, insanlara aynen aktarma gayreti içinde olmuşlardır.

Sahâbîlerin farklı coğrafyalara yaptıkları ilmî seyahatler, zamanla meyvelerini vermeye başlamış ve neticede Arap olmayan milletlerden İslâm'ı kabul edenler olmuştur. İslâm'ı kabul edenler arasında da Kur'ân metninde hareke ve nokta olmamasından kaynaklı onun metninin anlamını ihlâl edecek şekilde hatalı okumalar ortaya çıkmıştır. Bu hatalı okumaları gidermek için ilk yüzyıldan itibaren birtakım çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar; ilk etapta okuma zorluğunu giderme, hatalı okuyuşları bertaraf etme, sahih anlamı ortaya çıkarma gibi amaçlara matuf, Kur'ân-ı Kerîm'e nokta şeklinde hareke koymakla başlamış, sonrasında benzer harfleri birbirinden ayırmak için nokta ilavesiyle devam etmiştir. Yine Kur'ân âyetlerini birbirinden ayıran fasıla işaretleri dercedilmiş, ardından Kur'ân-ı Kerîm'in anlam bütünlüğünü dikkate alarak vakf ve ibtidâ ilmine dair çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan ilmî faaliyetlerden biri de Kur'ân okumalarında birbirine benzeyen cüz'iyâtı oluşturan hazf, idgam, imâle, işmâm, izhâr, med, nakil, sîla, terkîk, teshîl vb. usûllerin belirlenmesidir.¹ Bir diğeri ise Kur'ân'ın tamamına serpiştirilmiş, dağınık halde bulunan ve takip edilen belirli bir sistem olmaksızın, rivâyete istinaden ortaya çıkan ferşü'l-hurûf okumalarıdır. Bunlar daha

¹ Usûlle ilgili bilgi için bk.: Yaşar Akaslan, "Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 221-247.

ziyade lafzın harfinde, harekesinde, i'râbında veya kalıbında meydana gelen değişikliklerdir.²

Öte yandan ferş ve usûl meseleleri önemine binaen farklı kültürlerden pek çok dil ve kıraat âliminin eser verdiği konular olmuştur. Örneğin; İbn Mücâhid (ö. 324/936) usûl ve ferşe dair pek çok bilgi verdiği *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât* adlı eserini bu alana tahsis etmiştir. Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), birçok eserinde bölüm ve bâb başlığı altında bu konuyla ilgili bilgi vermenin yanı sıra *et-Teysîr fi'l-kırââtî's-seb'* isimli eserini bu alana hasretmiştir. Şâtıbî (ö. 590/1194) de Dânî'nin *et-Teysîr*'ini 1173 beyitten müteşekkil *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* isimli eseriyle manzum hale getirmiş, bu ameliyesiyle usûl ve ferşi manzum halde sunan kıraat âlimi olmuştur. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ise *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr* adlı eseriyle usûl ve ferşi, birçok açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Günümüz araştırmacıları da usûl ve ferşle ilgili ilmî çalışmalar yapmışlardır. Yapılan çalışmalar, bu ilme farklı perspektiften bakma imkânı vermiştir. Örneğin; Mehmet Ünal, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü"³ isimli çalışmasıyla, vücûh yönüyle Kur'ân'ın anlam genişliğine vurgu yapmıştır. Yaşar Akaslan, kırâat ihtilaflarının mana açısından âyetlerde meydana getirdiği değişiklikleri, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar"⁴ isimli çalışmasıyla ortaya koymuştur. Ali Öge, ferş okumalarının Kur'ân'ın mana sofrasına ne gibi bir zenginlik kattığını, "Enbiyâ Sûresi Bağlamında Ferşî Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi"⁵ isimli çalışmasıyla ele almıştır. Furkan Akbulut ise ferşin manaya etkisine, "Ferşü'l-Hurûf'un Mahiyeti ve Manaya Etkisi Yeni Bir Tasnif Denemesi"⁶ isimli makalesiyle dikkat çekmiştir. Yapılan bu çalışmaların alana katkıları elbette yadsınamaz. Yalnız bizim konu edindiğimiz çalışma ise bunlardan farklı olarak usûl ihtilaflarının idğâm, imâle, tağlîz gibi yazıda olmayıp sadece telaffuza yönelik tilâvet düzeyinde gerçekleştiği; buna mukabil ferşî ihtilafların ise kelimenin telaffuzunun ötesinde sarf, nahiv ve lafzın anlamını etkileyecek düzeyde gerçekleştiği" bilgisinin mutlak doğru olarak algılanmasının kimi yerlerde yanılıya neden olduğu gerçeği ortaya konulmaya çalışılmış, hem usûl hem de ferşin birlikte ele alındığı bir ameliye olmuştur. Bu bağlamda ilk olarak usûl ve ferşü'l-hurûf lafızları, ana kategorilere ayrılmış, bu kategoriler kapsamındaki ilgili lafızlar, lügatler yardımıyla izah edilmiştir. Usûl kısmında belirlenen kaide ve kuralların, rivayete bağlı olarak farklılık arz ettiği durumlar tespit edilmiş olup bunlar, imam ve râviler aracılığıyla ortaya konulmuştur. Sonrasında ferşü'l-hurûf ve usûl değerlendirmesi yapılmış, ferşü'l-hurûfun manaya etkisinin mutlak olup olmadığı örnekler eşliğinde verilmiştir. Son olarak bu kategorilerin birbirleriyle ne

² Yaşar Akaslan, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.

³ Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005).

⁴ Akaslan, "Kırâat-i Aşere'de Ferş".

⁵ Ali Öge, "Enbiyâ Sûresi Bağlamında Ferşî Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020), 43-56.

⁶ Furkan Akbulut, *Ferşü'l-Hurûf'un Mahiyeti ve Manaya Etkisi, Yeni Bir Tasnif Denemesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

oranda ayırdığı ve ne oranda birleştirdiği, alanın duayenlerinin eserlerindeki bilgiler çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

1. Kıraat İlminde Usûl Farklılıkları

Usûl; kıraat vecihlerin birbirine benzeyen ibdâl, idgam, izhâr, tefhîm, terkîk, sıla, nakil, ravm, işmâm, işbâ', ihtilâs, feth, imâle, sekt vb. kavramların bir başlık altında toplanmasıdır. Bunların usûl olarak isimlendirilmesi, söz konusu kuralların Kur'ân'da geçen benzer lafızların tamamı için geçerli olmasındandır.⁷

1.1. İbdâl (الإبدال)

Sözlükte ibdâl; bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek ve bir harf yerine başka bir harfi telaffuz etmektir. İstılâh olarak ise hemzeyle bedel olarak med harflerinden birini getirip okumaktır.⁸ Daha geniş bir ifadeyle; hemze öncesindeki harekeye uygun olarak damme harekede “و” harfini, kesra harekede “ي” harfini, fetha harekede ise l harfini getirmektir. Neticede med harflerinin telaffuzuna özgü bir şey kalmayacaktır. Bundan ötürü buna, med harflerinin dönüşü (tahvîli) adı da verilmiştir. Örneğin; “لَيَأْكُلُونَ” lafzını “لَيَأْكُلُونَ”, “لَيَأْكُلُونَ” lafzını “لَيَأْكُلُونَ” şeklinde okumak bu kabildendir.⁹

Medd-i bedel de bu kapsamda mütalaa edilir. Zira bu ameliye, iki hemze yan yana geldiğinde ikinci hemzenin med harfine dönüşüp öylece okunmasıdır.¹⁰ Dolayısıyla ibdâldeki hemze öncesindeki harekeye uygun olarak, “l” harfini getirmek gibidir. Örneğin; asılları “أَدَمَ، إِيْمَانُ، آمَنُوا” olan lafızlar, Kur'ân metninde “أَدَمَ، إِيْمَانُ، آمَنُوا” şeklinde telaffuz edilmiştir. Bu lafızları ibdâl ile okuyanlara gelince onlar; İmam Nâfî'in (ö. 169/785) vefat tarihleri râvisi Verş (ö. 197/812), İmam Ebû Amr'ın (ö. 154/771) râvisi Sûsî (ö. 261/874) ve İmam Ebû Ca'fer'dir (ö. 130/747-48). Bunlar söz konusu lafızları her

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk.: Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî ibn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'â fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119), 130-185; Ebû Muhammed (Ebû'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef Şâtîbî, *Hurû'l-emânî ve vechü't-tehânî* (Medine: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1431/2010), 10-21.

⁸ “İbdâl” hakkında geniş bilgi için bk.: Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/122; Ebû'l-Fezâil Râdiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî, *et-Tekmilâ ve'z-zeyl ve's-sıla li-kitâbi Tâci'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabiyye li'l-Cevherî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1973), 5/267; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 111.

⁹ Nûrûddîn Alî b. Muhammed b. Hasen Dabbâ', *el-Idâ'e fi beyâni usûli'l-kirâ'e bi'n-nisbe li'l-kur'ân*, thk. Ali Muhammed Dabbâ' (Mısır: Mektebetü'l-Ezher, 1420), 21.

¹⁰ Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2018), 19.

durumda ibdâl ile okurlarken; İmam Hamza ise yalnızca vakıf halinde ibdâl ile okumuştur.¹¹

İbdâl okumakla maruf olanlar; İmam Nâfî'nin râvisi Verş, Ebû Amr'ın râvisi Sûsî ve Ebû Ca'fer'dir. Haliyle usûl kısmında yer alan,¹² *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ* ifadesindeki *تَسْأَلُوا* ifadesindeki *تَسْأَلُوا* lafzında, bu kârielerin tamamının ibdâl yapması beklenir. Yalnız pratikteki uygulamada durum böyle olmamıştır. Örneğin; *تَسْأَلُوا* lafızda Ebû Ca'fer, ibdâl yapmış, Verş ve Sûsî ise ibdâl yapmamışlardır.¹³ Yine *مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلِّهِ*¹⁴ ifadesindeki *يَشَأِ* lafzında Ebû Ca'fer ibdâl yapmakla diğerlerinden ayrılmıştır.¹⁵ *وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى* ifadesindeki *جِئْتُمُونَا*¹⁶ lafzında ise Verş ibdâl yapmış, Sûsî ve Ebû Ca'fer ise ibdâl yapmamışlardır.¹⁷ Bu durum; Hz. Peygamber'den bu gibi lafızları ibdâl ile okuyuşu usûl olarak benimseyip, rivayet silsilesiyle sonraki nesle aktaran kârieler, kimi yerlerde kaide dışı rivâyetler aldıklarını göstermektedir. Bu da usûl kısmında kural dışı birtakım uygulamaların varlığını ortaya koymaktadır.

1.2. İdğâm (الإدغام)

Sözlükte; bir nesneyi bir nesnenin içine koymak,¹⁸ teşdid ile iki harfi bir etmek, gizlenmek, saklamak, kaplamak, örtmek gibi anlamlara gelen idgam lafzı, *دغم* kökünden türeyen bir lafızdır.¹⁹ Burundan konuşmak, çiğnemedi yutmak, gibi anlamları ihata eden bu lafız; mahreç ve sıfatları bir (misleyn) veya mahreçleri aynı, sıfatları farklı (mütecâniseyn), yahut mahreç ve/veya sıfatları yakın (mütekâribeyn) olan iki harften ilkini ikinciye katarak telaffuz etmektir.²⁰ İdgam, teorik olarak Sîbeveyhi'den itibaren kullanılmaya başlanmış, sonraki dönem kıraat ve tecvîd eserlerinde her daim

¹¹ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *Kitâbu't-teysîr fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Halef b. Hammûd b. Sâlim es-Sağdalî (b.y.: Dâru'l-Endülü, 1436/2015), 167; Abdu'l-Fettâh Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.), 10-11.

¹² el-Mâide 5/101.

¹³ Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 51. el-En'âm 6/39.

¹⁴ el-En'âm 6/39.

¹⁵ Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 52.

¹⁶ el-En'âm 6/94

¹⁷ Pâluvi, *Zübdetü'l-irfân*, 55.

¹⁸ Ebû Şâme Ebû'l-Kâsım İbrâhîm Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kirâati's-seb'*, thk. İbrahim Atve 'îvad (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 76.

¹⁹ İdgam konusunda geniş bilgi için bk.: Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 2/32; Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla*, 6/23; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 12/202-203; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, thk. Muhammed Naîm (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005), 1107.

²⁰ Mehmet Ali Sarı, "İdgam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/471-472.

zikredilmiştir²¹ Bu ameliye, iki harfi birbirine katmak suretiyle gerçekleşmiş²² katılan birinci harfe “müdgam”, kendisine katılan ikinci harfe ise “müdgam fih” denilmiştir.²³ Müdgamın, müdgam fihe tam anlamıyla dönüştüğü, diğer bir ifadeyle iki harf tek harfmış gibi okunduğu durumlarda idgamın tüm hükümleri gerçekleşir ve buna tam idgam denir.²⁴ Yalnız idgam yapılırken müdgamın sıfatlarından bazı vasıfları kalırsa bu durumunda nâkıs idgam²⁵ olur ve ihfâya benzer bir durum ortaya çıkar.²⁶ Nitekim kimi ilk dönem âlimleri, idgam lafzıyla ihfânın kastedildiğini söylemişlerdir.²⁷ Öte yandan idgamın yapılışı bakımından vâcip, caiz, sağîr, kebîr vb. çeşitleri olduğu²⁸ gibi harflerin birbirine veya farklı harflerin birbirine uğramasına bağlı olarak çeşitleri de ortaya çıkmıştır. Tabi bu idgamların pek çoğu caiz kapsamda mütalaa edilir.²⁹

Usûle dair örneğe gelince tenvîn ve nûn-i sâkinden sonra gelen ن ve م harflerinde bütün imam ve râviler, idgam-ı meal gunne ile okumuş; yalnız İmam Hamza’nın birinci râvisi Halef, diğer imam ve râvilerin aksine و ve ي harflerinde idgam bilâ gunne ile okumuştur. Örneğin; ³⁰“وَهْدَى وَبُشْرَى” lafzındaki tenvîni (د) sonrasındaki و harfine,³¹ yine ³²“مُنَادِيًا” lafzındaki tenvîni (ي) sonrasındaki ي harfine gunnesiz idgam yaparak okumuştur.³³ Ayrıca Kisâ’den gelen iki farklı rivayeti de burada hatırlamak yerinde olacaktır. Zira Ebû

²¹ Ebû Bîşr (Ebû Osmân Sîbeveyhi Ebû’l-Hasen, Ebû’l-Hüseyn) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetü’l-Hânicî, 1402/1982), 3/473.

²² Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf ibnû’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırâati’l-‘aşr*, thk. Ali Muhammed Debbâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1/222.

²³ Ebû’l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye alâ metni’l-Cezeriyye*, thk. Üsame Heysem Ataya (Dimaşk: Dâru’l-Gavsânî, 2012), 209.

²⁴ Müdgam olan birinci harfin müdgamün fih olan ikinci harfte zât ve sıfatları itibariyle tamamen kaybolup telaffuzundan hiçbir eser kalmaması durumunda idgâmın tüm hükümleri gerçekleşmiş olur. Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 209.

²⁵ İdgâm-ı tam: Müdgamın, müdgam fihe zat ve sıfatlarıyla tam anlamıyla dönüşebildiği idgâmdır. Örneğin; “قَلْبًا فَكَلْبًا دَعَا اللَّهَ” (el-A’raf 7/189) lafzındaki ط harfinin ذ harfine dönüşmesi gibi. İdgâm-ı nâkıs ise söz konusu dönüşümün tam olmadığı, müdgamın sıfatlarından birinin sabit kaldığı idgâm çeşididir. Örneğin; “فَطَمَ” lafzında görüldüğü üzere ط harfi ذ harfine tam idgâm edilemez. Yalnız ط harfinin kalınlığı belirtilir kalkale yapılmaz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/19-20; Muhammed Saîd Muhammed Ali Melhas, *Ahkâmü tecvîdi’l-Kur’ân alâ rivâyeti Hafs b. Süleymân* (Ammân: Mektebetü’l-Aksâ, 1989), 73.

²⁶ Ebû’l-Asbağ Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî ibnû’t-Tahhân, *Mürşidü’l-kârî ilâ tahkîki me’âlimi’l-mekârî*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Kahire: Mektebetü’t-Tâbiîn, 2007), 65.

²⁷ Ebû Ca’fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî. İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’ fî’l-kırâati’s-seb’*, thk. A. Ferid el-Mezîd (Beyrut, 1999), 112.

²⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/431-481; Fırat, *Tecvid ve Kiraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 35-37.

²⁹ İdgâm-ı meal-gunne, idgâm-ı bilâ-gunne, idgâm-ı mütecâniseyn, idgâm-ı mütekâribeyn, idgâm-ı şemsîyyedir.

³⁰ el-Bakara 2/97.

³¹ Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 29.

³² Âl-i İmrân 3/193.

³³ Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 99.

Osmân ed-Darîr'in rivayetine göre tıpkı Halef'teki gibi و ve ي harfinde, Dûrî'nin rivayetine göre ise sadece ي harfinde idgam bilâ gunne ile okunmuştur.³⁴

Mutat olan idgamlar dışında Hz. Peygamber'in ara ara yaptığı idgamlar da söz konusudur. Bu idgamlar kimi imam ve râviler aracılığıyla bizlere ulaşmıştır. Örneğin; imamlardan Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef; râvilerden Hişâm, قَدْ جَاءَكُمْ lafzındaki د harfinin, ج harfine uğramasından ötürü idgam yapmışlardır.³⁵ Yine aynı imamlar; فَقَدْ سَأَلُو lafzındaki د harfini, س harfine;³⁶ قَدْ ضَلُّ lafzındaki د harfini de ض harfine idgam etmişlerdir.³⁷ Sûsî ise يَقُولُونَ lafzındaki damme harekeli ن harfini, sonrasındaki ل harfine; وَيَقُولُونَ lafzındaki fetha harekeli ن harfini, sonrasındaki ن harfine; لِيَعْفِرَ لَهُمْ lafzındaki fetha harekeli ر harfini, sonrasındaki ل harfine;³⁸ حَصِرَتْ ضُدُورُهُمْ lafzındaki sâkin ت harfini, sonrasındaki ص harfine; سَنُدْجِلُهُمْ lafzındaki kesra harekeli ت harfini, sonrasındaki س harfine;³⁹ “نُصْرِفُ الْآيَاتِ ثُمَّ” lafzındaki kesra harekeli ت harfini, sonrasındaki ث harfine⁴⁰ ve “جَنَّ عَلَيْهِ الْيَلُّ رَا كُوبًا” lafzındaki damme harekeli ل harfini, sonrasındaki fetha harekeli ر harfine idgam etmiştir.⁴¹ Bunlara ilave olarak her daim idgam yapmakla maruf olan Sûsî, usûl gereği “بَعْدَ ذَلِكَ” ifadesindeki د harfini sonrasındaki ذ harfine idgam etmesi beklenirken, idgam yapmadan okumuştur.⁴² Bu ve benzeri örnekler, usûl kısmında da rivayete bağlı olarak birtakım farklılıkların olduğunu ortaya koymakta ve kıyas dışı idgamların mevcudiyetini gözler önüne sermektedir.

1.3. İzhâr (الإظهار)

Sözlükte, ortaya çıkarmak anlamında zuhûr kökünden türeyen izhâr lafzı; bir şeyi göstermek, açığa çıkarmak, açıktan tilâvet etmek vb. anlamlarda kullanılmaktadır.⁴³ Lugavî anlamından hareketle bu lafzın, beyan kelimesinin mukâbili olarak konumlandırmanın da mümkün olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴ Istilâhî olarak bu lafızla ilgili iki farklı değerlendirme söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki; sâkin harfin, kendisinden sonra

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 24-25.

³⁵ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 50.

³⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 50.

³⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 52.

³⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 50.

³⁹ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 48.

⁴⁰ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 52.

⁴¹ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 54.

⁴² Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 52.

⁴³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘ayn*, 3/80-81; Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla*, 3/96-98; İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 540-541; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/521-529.

⁴⁴ İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kâri*, 67; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 434.

gelen harften hiçbir şekilde etkilenmemesi, diğer bir ifadeyle sâkin harfin idgam edilmeksizin tüm sıfatlarıyla belirgin şekilde okunmasıdır.⁴⁵ İkincisi ise idgamın aksine, dönüşme potansiyeline sahip olan iki harfin art arda gelmesi neticesinde bu harflerin her birinin tüm sıfatlarının ve aslî özelliklerinin gözetilerek okunmasıdır.⁴⁶

Öte yandan izharın; izhâr-ı halkî, izhâr-ı kameriyye, izhâr-ı lâ-m-ı fi'liyye, izhâr-ı mutlak, izhâr-ı şefevî, izhâr-ı med gibi çeşitleri vardır. Yalnız vasıfsız bir şekilde izhâr dendiğinde mutlak manada izhâr-ı halkî anlaşılır. Şunu da ifade edelim ki izhâr-ı halkî de kendi içerisinde homojen bir hüviyete sahip değildir. Nitekim kıraat imamlarından Ebû Ca'fer, *صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي*⁴⁷ *مِنْ خَوْفٍ* gibi yerlerde خ ve غ harflerini her dâim izhârın aksine ihfâ yaparak okumuştur. Ayrıca İmam Nâfî'in ikinci râvisi Verş, dile ağır gelmesinden ötürü *وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ* gibi ifadelerde hemzenin (ء) harekesini, öncesindeki nûn-i sâkine nakledip hemzeyi telaffuzdan düşürmek suretiyle *وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ* şeklinde nakille okumuştur. İmam Hamza'nın birinci râvisi Halef ise söz konusu ifadeyi sekte alternatifi ile birlikte tahkîk (izhâr) ile okumuştur.⁴⁹ Dolayısıyla (ا, ح, خ, ع, غ, ه) altı izhâr harfinin, (ح, ع, ه) harflerinde izhâr konusunda ittifak sağlanmış ve neticede bu üç harfte vâciplik hükmü zuhûr etmiştir. Diğer (ا, خ, غ) üçünde ise ittifak söz konusu olmadığı için bu harflerde izhâr yapmak câiz olmuştur.⁵⁰

1.4. Tefhîm (التفخيم) ve Terkîk (الترقيق)

Tefhîm; harfin telaffuzu sırasında sesin ağzın tamamını dolduracak şekilde yankılanması, dolgunluk ve şişkinlik oluşması olayıdır. Bundan ötürü tefhim denince tağlîz akla gelmektedir. Bunlar arasında nüans olmakla beraber zaman zaman aynı anlamda kullanıldığı da vakidir.⁵¹ Terkîk ise tefhîmin aksine harfi telaffuz ederken sesin ağzı tam doldurmaksızın okunması eylemidir.⁵² Terkîk de kendi içerisinde iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, feth ile imâle yapmaksızın fetha hareke gereği, ağzı açarak okumakla oluşan terkîk-i meftûh; ikincisi ise imâle ile (fethanın kesraya, elifin yâya yaklaştırılmasıyla) oluşan terkîk-i gayrı meftûhtur. Bu taksimin ardından feth⁵³ veya imâle ile tilâvet edilen

⁴⁵ İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî*, 67; Adem Taş, *İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 73, 74.

⁴⁶ İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî*, 66.

⁴⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 148.

⁴⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 114.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22; Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 3.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/26-28; Hâfız Nûrî, *Ta'lim-i Kirâat-i Kur'ân'dan Tecvid* (İstanbul: Dersaâdet Merrateyni Osmâniye Matbaası, 1328), 15.

⁵¹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-âyn*, 3/306; Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla*, 6/111; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 627; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/449-450; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1144.

⁵² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-âyn*, 2/142; Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla*, 5/63; İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî*, 74; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 362; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/121-125; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 887.

⁵³ Mehmet Ali Sarı, "İmâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/22/177.

her bir harfin, terkîk üzere okunduğunu; buna karşın terkîk harflerinin feth veya imâle ile tilâvet zorunluluğunun bulunmadığını hatırlamak yerinde olacaktır.⁵⁴ Bununla da fetha üzere gelen harfler arasındaki ayrıma dikkat çekmek vardır. Nitekim kıraat ihtilaflarının yer aldığı temel başlıklar dâhilindeki tefhîm ve terkîk kavramları göz önüne alındığında, böylesi bir sınıflandırmanın gerekçesi daha iyi anlaşılmış olacaktır.⁵⁵

Öte yandan harfler kalın ve ince okunuşu bakımından üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan biri ittifakla kalın; diğeri ittifakla ince; bir diğeri ise konumlarına göre hem ince hem de kalın okunan harflerdir. Kalın okunanlar; (ق، غ، ظ، ط، ض، ص، خ) isti'la harfleridir. Bunların kalın okunması noktasında kırâat ehli arasında herhangi bir görüş farklılığı bulunmamaktadır. Bundan ötürü bu harfleri ince okuyan kişi hataya düşmüş olur. Bu durumda bu harfler ister sâkin ister müteharrik olsun, her halükârda tefhîm üzere okunması gerekmektedir. Yalnız harflerin harekesine (fetha/kesra/damme) bağlı olarak tefhimin derecesi de değişebilir. Bu nedenle tefhîmin, isti'lâ ve ıtbak ayrımı da dikkate alarak rivayetle geldiği şekil üzere okumak gerekir.⁵⁶

İnce okunan harfler ise isti'la harfleri dışında kalan harflerdir. Bunlar da “أَنْشُرُ حَدِيثَ” لافزının ihtivâ ettiği yirmi bir harf olup, bunlara istifâle harfleri denir. Hem kalın hem ince okunan harflere gelince bunlar, ر harfi ve الله lafzındaki ل harfidir. Bu harfler, konumuna bağlı olarak her iki şekilde de okunabilir. Kalın okunduğunda isti'ladan (tefhîm), ince okunduğunda ise istifâleden (terkîk) sayılırlar.⁵⁷ Bunlara ilave olarak İmam Nâfi'in ikinci râvisi Verş'in وَالْمُطَلَّاتُ⁵⁸, وَمَنْ أَظْلَمُ⁵⁹, الصَّلَوَاتِ⁶⁰ gibi lafızlardaki ل harfini, ط، ظ، ص، isti'la harflerinden sonra geldiği için diğeri imam ve râvilerin aksine tağlîz ile (kalın) okuduğunu unutmamak gerekir. Yine onun، يُبَشِّرُهُمْ kelimesi vb. konumlardaki ر harfini kendi usûlüne göre terkîk ile (ince) okuması da bu başlık altında mütalaa edilir.⁶¹

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle şu çıkarımları yapmak mümkündür: Usul bahsinde ilkten beninsenen yöntemin nihayete kadar aynı milval üzere devam etmesi beklenir. Yalnız durum pratikte pek böyle olmamıştır. İbdâl, idgam, izhâr, tefhîm ve terkîk bahislerindeki örnekler üzerinde müşahede edildiği üzere kimi uygulamalar imam

⁵⁴ İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kâri*, 74.

⁵⁵ Seyyîd 'Arabâvî Ferğalî, *Şerhu Kitâbi'l-İnbâ fî tecvîdi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't Turâs, 2009), 93.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/202, 203; Taş, *İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri*, 77.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/202, 203; Abdullah Benli, *Hafş Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvid Kuralları* (Kayseri: Tezmer, ts.), 32, 33.

⁵⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 34.

⁵⁹ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 36.

⁶⁰ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 29.

⁶¹ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 65.

ve râvilerin kaidelerine (usûllerine) uygun olarak gerçekleşirken kimileri de herhangi bir kaideye uymaksızın kaide dışı gerçekleşmiştir. Bu da Kur'an tilâvetinde özellikle aşere okumalarında rivayete bağlılığın ve eğitiminde müşafehe sistemin ne denli önemli oluşunu ortaya koymakta, ayrıca hoca-talebe ilişkisinin nihayetsiz bir şekilde devamının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

1.5. Sıla (الصلة)

Birleştirmek, bir araya getirmek, uzatmak vb. anlamlara gelen sıla lafzı; Kur'an tilâvetinde, müfret müzekker gâib zamirini harekesine muvafık bir med ile uzatarak okumak demektir.⁶² Bir diğer ifadeyle harekesi damme olan و, kesra olan ي ile uzatmaktır. Örneğin; عِنْدَهُ lafzında و ile عَلِمَهُ lafzında ise ي ile med yapmaktır. Buna ilave olarak هَمْ zamirindeki cemi mim'ini harekesine uygun bir med ile uzatarak okumak da bu kapsamda değerlendirilir. Örneğin; عَلَيْهِمْ lafzı, عَلَيْهِمْ şeklinde damme üzere uzatılır. Bundan ötürü bazı âlimler buna, mim'in dammesi veya mim'in ref'i de demişlerdir.⁶³

Cemi mim'ini harekesine uygun bir med ile okuma usûlüne gelince bu şekilde okuyanlar, İmam Nâfi'in birinci râvisi Kâlûn ile imamlardan İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer'dir.⁶⁴ Yalnız Kâlûn medd-i munfasıl hulf ile (hem bir elif hem iki elif miktarı) okumakla diğerlerinden ayrılmıştır. Verş ise normalde sıla ile okumamasına rağmen cemi mim'inden sonra elif-i münekkera (hemze) gelmesinden ötürü kendine özgü okuyuşla sıla yapmıştır. Örneğin; أَنْفُسِهِمْ⁶⁵ ifadesinde sıla yapılması halinde sonrasındaki kelimenin hemze ile başlamasından ötürü أَنْفُسِهِمْ şeklinde medd-i munfasıla dönüşmüş olacaktır. Bu durumda med mertebesi itibarıyla İmam Nâfi'in birinci râvisi Kâlûn, hem bir hem iki; ikinci râvisi Verş ise beş elifle okumuşlardır.⁶⁶ Öte yandan İbn Kesîr, bu okuyuş şekline ilave olarak diğer imam ve râvilerin aksine, وَعَزُّوهُ وَنَصْرُوهُ gibi müfred müzekker gâib zamerinde de sıla yapmış yani bu ifadedeki (و) zamerlerini uzatarak okumuştur.⁶⁷ Bu bilgilerin yanı sıra usûl kısmında da kural dışı okumanın varlığını hatırlamak gerekir. Nitekim İmam Âsım'ın ikinci râvisi Hafs, sıla ile okumamasına rağmen وَيَحْلُذُ فِيهِ مُهَانًا⁶⁸

⁶² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 2/410-411; Sâgânî, *et-Tekmilâ ve'z-zeyl ve's-sıla*, 6/454; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/465-469; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, 1303.

⁶³ Dabbâ', *el-îdâ'e fî beyânî usûl*, 14.

⁶⁴ Dabbâ', *el-îdâ'e fî beyânî usûl*, 14; Diğer örnekler için bk.: Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 50-51.

⁶⁵ el-En'âm 6/130.

⁶⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 56.

⁶⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 61.

⁶⁸ el-Furkân 25/69.

ifadesindeki ء zahirini sıla ile (med yaparak) okumuştur.⁶⁹ Bu örnek de yine usûl kısmında rivayete bağlı olarak kural dışı tilâvetin okumaların varlığını ortaya koymaktadır.

1.6. Nakl (النقل)

Aktarmak, taşımak, iletmek vb. anlamlarda kullanılan nakl lafzı; Kur’ân tilavetinde, hemzenin hazfedilerek harekesinin öncesindeki sükûnlu harfe taşınmak suretiyle okunmasına denir.⁷⁰ Kimi müellifler nakli; teshîl, hazif ve bedelle beraber tahfifin alt başlığında tasnif edip, açıklayıcı bilgileri de bu kısımda vermişlerdir.⁷¹ Kimi müellifler ise teshîli çatı kavram olarak zikretmişler, tahfifle beraber diğerlerini de bu başlık altında toplamışlardır.⁷²

Bu lafzın icrasına gelince İmam Nâfî’in ikinci râvisi Verş ile İmam Hamza, dile olan ağırlığından ötürü hemzenin (ء) harekesini öncesindeki tenvin veya nûn-i sâkine naklederek hemzeyi telaffuzdan düşürmek suretiyle nakille okumuşlardır.⁷³ Örneğin; وَالْأَنْجِيلَ lafızda Verş mutlak olarak okumuş, İmam Hamza ise sekte alternatifi ile birlikte hemzenin harekesini öncesindeki sâkin ل harfine naklederek okumuştur.⁷⁴ Yine Verş ve İmam Hamza sekt konusunda ayrıştığı gibi aynı kelimedeki nakil konusunda da ayrışmışlardır. Zira cümle sonu hariç tenvîn ve nûn-i sâkin مَرِيضًا أَوْ عَلَى örneğinde olduğu gibi hemzeye uğramasından ötürü Verş nakil yapmış, İmam Hamza ise bu gibi lafızlarda hulf (hem tahkîk hem sekt) ile okumuştur.⁷⁵

1.7. Ravm (الروم)

Ravm sözlükte; bir şeyi dilemek, istemek, arzulamak anlamında olup, ıstılahta; vakıf halinde harekenin bir cüzünü (üçte ikisini gizleyip üçte birini telaffuz etmek) belirterek okumaktır.⁷⁶ Bu da vakıf halinde harekenin telaffuzunda sesin şiddetini, yakındaki kişilerin işitebileceği bir şekilde hafif bir tonla icra etmekle gerçekleşir. Her ne kadar bu eylem için, “Vakıf halinde yalnız dammeli ve kesralı harflerde yapılır, fethalı harflerde yapılmaz”⁷⁷ denilmiş olsa da fetha harekede de ravmın yapılabileceğini söyleyen

⁶⁹ Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 101.

⁷⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘ayn*, 4/260; İbnü’t-Tahhân, *Mürşidü’l-kârî*, 70;; Sâgânî, *et-Tekmile ve’z-zeyl ve’s-sıla*, 5/534-535; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/674-677; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 1107.

⁷¹ Radî el-Esterâbâdî Necmü’l-eimme Râdiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu Şâfiyeti İbni’l-Hâcib*, thk. M. Nûr el-Hasan vd. (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1982), 3/30.

⁷² Alaaddîn Saleh - Ali Bulut, “Hemze’nin ‘İlmu Resmi’l-Masâhif ve Kiraâtteki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37 (2016), 85-87.

⁷³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22; Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 3.

⁷⁴ Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 51.

⁷⁵ Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 33.

⁷⁶ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘ayn*, 2/164; Sâgânî, *et-Tekmile ve’z-zeyl ve’s-sıla*, 6/40; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 371; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 12/258-259; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 1116.

⁷⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/168-170; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/121; İbnü’t-Tahhân, *Mürşidü’l-kârî*, 74.

müellifler olmuştur.⁷⁸ Yalnız ravmı, kesra ve damme harekeye⁷⁹ tahsis eden müellifler çoğunluğu oluşturmuştur.⁸⁰ Öte yandan ravmın yalnız vakıf haline tahsis edilmeyeceğini, vakfın yanı sıra vasılla birlikte de ravmın uygulanabileceğini söyleyen müellifler de vardır.⁸¹ Örneğin; لَا تَأْمَأْ lafzında, Ebû Ca'fer hariç diğer imam ve râviler için iki vecih söz konusudur. Birincisi, ilk nûn harfini diğerine idgam ederken birinci “nûn”un dammesine işaret ederek işmam ile okumak; ikincisi ise ilk nûn harfinin dammesini kısık bir sesle (ravm) belirterek okumaktır.⁸²

Diğer taraftan ravmın icrası bağlamında, harekenin harekeye karışımından ötürü zaman zaman işmama benzetilmiştir. Bu nedenle “قِيلَ” lafzının tilâvetinde işmâm yapmayı, ravm olarak değerlendiren müellifler olmuştur. Bunlara göre lafzın ilk harfinin kesra harekesinde, harekenin aslına işaret etmek üzere dammeden kesraya geçiş yapılır ve neticede harekeler karıştırılır. Zira “قِيلَ” lafzının aslı, “قُولَ” dir. Okuyucu, lafzın ilk harfi olan “قُ” harfinin dammesini kısık bir sesle belirterek kesraya geçiş yapar.⁸³

1.8. İşmâm (الإشمام)

Sözlükte, koklatmak anlamına gelen işmâm, dudakları öne doğru yummak suretiyle harekeyi işaretle beraber seslendirme eylemidir.⁸⁴ Bu eylem, yalnız lafzın sonunda değil, lafzın başında ve ortasında da gerçekleşir. Nitekim asıl harekenin yerine kesra harekesinin gelmesiyle lafzın başında; idgam edilen harfin sükûnlu olmasıyla lafzın ortasında; son harfte sükûn üzere durmakla da lafzın sonunda vuku bulur. Bunlardan ilki (lafzın başı) hariç, diğerlerinde işmâm yapmaktaki asıl gaye, sesi duyurmaktan ziyade âlî tecvid kurallarını uygulamaktır.⁸⁵

İshmâm, kelimenin hem başında hem ortasında hem de sonunda gelmesi hasebiyle bir yönüyle sarfın, diğer yönüyle de kıraat ilminin konusudur. Zira lafzın başında gerçekleşen

⁷⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Endelüsî, *İrtîşâfü'd-darab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Mustafa Ahmed Nehhas (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1989), 173; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî, *Kitâbü't-tebsıra fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Muhammed Çavs en-Nedvî (Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1402/1982), 336.

⁷⁹ Bunlar, fethanın telaffuzda en hafif hareke olduğunu ve fetha ile ravm yapılmaya çalışıldığında harekenin aslının açığa çıkacağını görüşlerine gerekçe olarak göstermişlerdir. Dâni, *Teyisr*, 246, 247.

⁸⁰ Abdülvehhâb b. Muhammed Kurtubî, *el-Mûdih fi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2000), 209.

⁸¹ Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî Bennâ, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer fi (bi)'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâil (Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1407/1987), 2/141; Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 72; Ali Çiftçi, “Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid ilminin Müstakilleşmesi”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2017), 300-302.

⁸² Bennâ, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer*, 2/141; Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 72.

⁸³ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 118, 119.

⁸⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 2/357; Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla*, 6/66; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/325-328; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, 1127.

⁸⁵ İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî*, 75.

işmâmın temeli sarf ilmine dayanırken; okuma biçimleri de kıraat ilmine dayanmaktadır. Örneğin; orta harfi illetli olan sülâsi meçhul bir fiilin, ilk harfinin hareketiyle ilgili üç vecih öne çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde قِيل ve بَيْع fiillerinde görüldüğü üzere ilk harflerinin kesra üzere okunmasıdır. İkincide قَوْل ve بُوع misallerinde olduğu gibi aslî üzere, damme ile okunmasıdır. Üçüncüde ise قِيل ve بَيْع lafızlarının ilk harflerini dammeye, arkasından gelen ي harfini, و harfine doğru meylettirmek suretiyle lafzın aslî yapısına işaret ederek işmâm ile okunmasıdır.⁸⁶ Nitekim قِيلَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ifadesindeki قِيل lafzını, İbn Âmir'in birinci râvisi Hişâm, İmam Hamza ve Ya'kûb'un birinci ravisi Ruveys işmâm ile okumuşlardır.⁸⁷

Bu ameliyede “Ses olmaksızın dudakların öne doğru büzme hareketiyle birlikte yapılır.” ifadesi, yalnız 88 “مَا لَكَ لَا تَأْمَنُ” örneğinde olduğu gibi lafzın ortasında meydana gelir. Kelime sonlarında da ses olmaksızın ileri gider. Bu da (lafzın ortasında) ancak iki mislî harfin, bir kelimedede art arda gelip ilk harfin sâkin, ikinci harfin harekeli olmasıyla gerçekleşir. Nitekim bazı müellifler de benzer ifadeleri zikrettikten sonra ن harfinin işmâmlı değil de harekeli okunması durumunda ihfânın vuku bulacağını söylemişlerdir.⁸⁹ Lafız sonunda işmâm ise son harfin hem damme harekeli hem de med olmaksızın o harfte sükûn üzere durmakla mümkün olur.⁹⁰

1.9. İşbâ' (الإشباع)

Sözlükte işbâ'; yerine getirmek, bir şeyi tam yapmak, doyurmak, doldurmak, açlığını gidermek, en son ölçüsünü dikkate alarak uzatmak vb. anlamlara gelmektedir.⁹¹ Istilâhî olarak ise fer'î medleri, tabîî med ölçüsüne göre yani altı hareke/üç elif miktarı çekmektir. Ayrıca harekede ziyade yapmak suretiyle bir harf ilave etmek de bu kapsamda mütalaa edilir.⁹² Örneğin; hemze ا harfi, damme hareketiyle ziyade yapıldığında bu harekeden ötürü او şeklinde و harfi meydana gelmiş ve neticede işba' olmuş olur. Yine kinaye ha'sını (zamiri), و ve ي harfleri ile به, انه şeklinde uzatmak da bu kabildendir.⁹³

⁸⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Mü'mîn İşbilî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccacî*, thk. Sâhib Ebû Cenah (Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1980), 1/452.

⁸⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 38.

⁸⁸ Yûsuf 12/11.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-tecvîd*, 210.

⁹⁰ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 316-317.

⁹¹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘ayn*, 2/303; Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla*, 4/285; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/171, 172; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, 732.

⁹² İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî*, 63-65.

⁹³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/202; Fîrat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 118, 119.

1.10. İhtilâs (الإختلاس)

İhtilâs, zayıf bir hareke olup harekenin süratle telaffuz edilmesinden ötürü hareke yokmuş gibi algılanması, harekenin gizlenmesi, harekenin üçte birinin terk edilip üçte ikisinin okunması eylemidir.⁹⁴ Bu yönüyle ihtilâs, ravm ile aynı işlevi görmekte olup, yalnız ravm, kelime sonundaki hareke üzerinde vakıf halinde icra edilirken; ihtilâs, vasıl halinde icra edilir.⁹⁵ Örneğin;⁹⁶ “يَرْضَهُ لَكُمْ” ifadesinde hem ihtilâs hem ravm hem sıla hem de iskân ile okunmuştur. Harekenin üçte ikisini okumakla ihtilâs, üçte birini okumakla da ravm meydana gelmiş olur. Nitekim imamlardan Nâfî, Âsım, Hamza ve Ya’kûb bu lafzı ihtilâs ile okumuş; İbn Âmir’in birinci râvisi Hişâm, hem ihtilâs hem de iskân ile okumuştur. Yine İmam Ebû Amr ve Ebû Ca’fer’in ikinci râvisi İbn Cemmâz yalnız iskân üzere; İmam İbn Kesîr, İmam Kisâî, İmam Halef ve râvilerden Dûrî, İbn Zekvân ve İbn Verdân ise sıla ile okumuşlardır.⁹⁷

Bu gibi lafızlarda hem ihtilâs hem ravm hem de tahkikin varlığı, usûl kısmında zikredilen birtakım kavramların çeşitli zaman ve mekânlarda farklı şekillerde telaffuz edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tür uygulamaların talimi, teorinin yanı sıra pratiği de gerekli kılmaktadır. Zira bu ameliye, uygulama yönü ağır basan bir okuma biçimi olduğundan, bunun öğrenilmesinde müşâfefe olmaksızın yalnız teoriyle yetinilmesi, yanlış okumalara sebebiyet verecektir.⁹⁸

1.11. Feth (الفتح)

Sözlükte açmak, öncüsü olmak, başlamak, ilk kez yapmak vb. anlamlara gelen fetih lafzı; istilâhî olarak okuma esnasında harfler fetha harekeli olduğunda ağzın “a” yönünde açılmasıyla icra edilen okuma biçimine denir.⁹⁹ Şayet fethalı harften sonra med harfi elif gelirse, bu defa ağız daha belirgin bir şekilde açılır. Buna, imâlenin zıddı anlamında fetha-i şedîd/الشَّدِيد, tefhîm/التَّفْهِيم, ayrıca nasb da النَّصْب denilmiştir. Fetha-i mutavassıt ise fetha-i şedîd ile mutavassıt imâle arasında bir okuyuş çeşididir. Endülüslü kırâat âlimi Ebû Amr ed-Dânî, bu yöntemi benimsemiş, İbn Kesîr ve Âsım’ın tercihinin de bu yönde olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁰ Fetha-i şedîd ise harfin harekesinden ötürü ağzın normalden daha fazla açılmasıdır. Şunu da belirtelim ki fetihteki okumada istifâle sıfatlı harfleri,

⁹⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘ayn*, 1/432-433; Sâgânî, *et-Tekmilê ve’z-zeyl ve’s-sıla*, 3/345; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/65-66; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 541.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/126.

⁹⁶ ez-Zümer 39/7.

⁹⁷ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 118.

⁹⁸ Çiftçi, “Ebu Amr ed-Dânî’nin et-Tahdîd fi’l-İtkânı”, 300-302; Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-tecvîd*, 192.

⁹⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘ayn*, 3/299; Sâgânî, *et-Tekmilê ve’z-zeyl ve’s-sıla*, 2/73-74; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 622; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/536-540; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 232; Benli, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kırâatinin Tecvîd Kuralları*, 42.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/31-32; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *el-Feth ve’l-imâle*, thk. Ebû Said Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1422/2002), 13-14.

isti'la sıfatlı harfler gibi veya isti'la sıfatlı kalın harfleri de ağzı olması gerekenden daha fazla açarak okuma anlamına gelmez. Öte yandan bu bilgilerin bir kısmı nassa dayanmadığından bu konularda farklı ifadelerle rastlamak da mümkündür. Bu meyanda İbnü'l-Cezerî'nin ifadelerini hatırlatmak yerinde olacaktır. Zira o, "Fetha-i şedîd, ne Kur'ân'da ne de Arap lüğatinde vardı. Bu yöntem, Farslıların ve Horasan ehlinin lügati olup zamanla Maverâünnehir Bölgesi'nde neşvünema buldu ve derken bu bölgelerden de diğer bölgelere yayıldı."¹⁰¹ demiştir.

1.12. İmâle (الإمالة)

İmâle sözlük olarak; sülâsî mücerret fiilde مَالٌ، يَمِيلُ، مَيْلًا meyletmek, bir tarafa doğru eğmek, yönlendirmek anlamına gelirken; rubâî mezid if'al bâbında إِمَالَةٌ، يُمِيلُ، أَمَالٌ aşağı doğru eğmek, meylettirmek¹⁰² vb. anlamlara gelmektedir. İstilâhî olarak da Sîbeveyhi bu lafzı, "Elifin, sonrasında gelen kesra harekeye yaklaştırılmasıdır." şeklinde tanımlamıştır.¹⁰³ Müberred (ö. 286/900), "Elifin yâ harfine yaklaştırılarak okunması." şeklinde tarif etmiş ve imâleyi beş bölüm halinde müstakil bir konu olarak işlemiştir.¹⁰⁴ İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) ise ses uyumunu dikkate alarak "Elifi yâya, fethayı kesraya meylettirerek telaffuz etmektir." şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁰⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib'e (ö. 437/1045) gelince o, imâleyi "Elifin yâ harfine doğru yaklaştırılması." şeklinde tanımlamış, ayrıca "Elifi yâ'ya yaklaştırırken, eliften önceki fethanın kesraya meyli olmadıkça da imâlenin sahih olmayacağını." ilave etmiştir.¹⁰⁶

Müelliflerin tanımlarından anlaşıldığı üzere ifadeler birbirine tam anlamıyla mutabık olmasa da tümünden muhalif de değillerdir. Diğer bir ifadeyle sarf edilen cümleler, birbirine uzak olmayıp aksine farklı lafızlarla ortaya konan benzer cümlelerdir. Bu tanımlardan hareketle imâle; elifin yâya, fethanın kesraya meylettirilmek suretiyle ortaya çıkan ara sesleri tanımlamak için kullanılan istilâhî bir terimdir, denebilir.

Feth ve imâle ile tilâvetin kaynağına gelince, bunu Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) gelen sahih rivayete dayandıran Dâni, Kur'ân tilâvetinin, Arab'ın ses ve sedasına uyularak okunması gerektiğini ifade etmiştir. Genelde fâsıkların özelde ise Ehl-i kitabın sesleriyle

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/31.

¹⁰² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1399), 1822; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/636-637; Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrrahmân b. Muhammed Curcânî, *Mu'cemu't-târifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2004), 34; İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 49.

¹⁰³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/117-123.

¹⁰⁴ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Muberrred, *el-Muktedab*, thk. Abdülhâlık Udayme (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2010), 3/42-54; Doğan Fırıncı, "İmâle Kurallarını İnşasında Müberred'in Kullandığı Bazı Kavramlar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 163.

¹⁰⁵ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî Bağdâdî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1993), 52; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Mufasssal fî 'ilmi'l-luğa el-Arabiyye*, thk. Salih Kadâra (Ammân: Dâru'l-Ammâr, 2004), 345.

¹⁰⁶ Mekkî, *Kitâbü't-tebsıra*, 370-371.

okunmaması yönündeki rivayeti¹⁰⁷ esas almakla da imâleyi yedi harf ve Arap dili ses unsurlarından biri olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁸ Bu meyanda Sehâvî de (ö. 643/1245) feth ve imâleyi nakle dayandırarak Dâni'nin değerlendirmelerini destekler mahiyette ifadeler zikretmiştir.¹⁰⁹

İmâlenin çeşitlerine gelince imâle orta ve kuvvetli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yalnız Ebü'l-'Alâ (ö. 569/1173), imâlenin bu iki çeşidine, biri fethaya diğeri imâle-i kübrâya yakın olmak üzere iki imâle çeşidi daha eklemiş ve böylece bu tasnifi dörde çıkarmıştır. Her ne kadar Ebü'l-'Alâ bu tasnifi dörde çıkarmak suretiyle artırmış olsa da bu dörtlü tasnif, cumhur ulemâ nezdinde pek rağbet görmemiştir.¹¹⁰ Öte yandan imâle-i kübrâya imâle-i şedîde ve imâle-i suğrâya imâle-i mutavassıta (taklîl) isimleri verenler de olmuştur.¹¹¹

Son olarak imâleyi icra eden imamlardan bahsedilecek olursa, imamlardan Hamza, Kisâî ve Halef her daim *عَاطَى* *وَآتَى* gibi nâkıs fiil vb. kelimelerde imâle yaparken;¹¹² Ebû Amr ve Kisâî'nin ikinci râvisi Dûrî *النَّهَارِ* gibi lafızlarda imâle yapmışlardır.¹¹³ Söz konuş lafızda İmam Nâfî'nin ikinci râvisi Verş imâle-i suğrâ ile okumuştur.¹¹⁴ Yine İmam Âsım, genel anlamda imâle yapmamasına rağmen *مَجْرِيهَا*¹¹⁵ lafzında imâle yapmıştır.¹¹⁶ Öte yandan usûl okumalarının manaya etkisi var mıdır? şeklinde bir soru akla gelecek olursa imâlenin Kur'ân'ın mana sofrasına ayrı bir çeşni kattığını, ses-anlam ilişkisi yönünden mayaya etkisinin varlığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Örneğin; *هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ*¹¹⁷ ifadesindeki *هَارٍ* lafzında önce imâle, sonra *فَانْهَارَ* lafzında fetha, daha sonra *نَارٍ* lafzında tekrar imâle yapılarak okunmuştur.¹¹⁸ Bu şekilde bir kıraatle de şöyle bir ses-anlam ilişkisi ortaya çıkmıştır: İp üzerinde yürümeye çalışan bir cambazın iki meyillenip bir doğrulan tehlikeli yürüyüşünü andırır niteliktedir. Bu bir nevi inkârcı birinin dünyada haktan sapmış olarak sürdürmeye çalıştığı çarpık bir hayatın, ahirette bir iz düşümü olarak, sırat köprüsü üzerinden geçerken düşmeye ramak kalacak bir durumda sağa sola meyillendiğini ve bir türlü denge tutturamadığını tasvir ediyor gibidir. Yine bu okuyuşa

¹⁰⁷ Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Heravî Ebû Ubeyd, *Fedâilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye (Dimaşk: Dâru İbni Kesîr, 1415), 165.

¹⁰⁸ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *el-Mûdih li-mezâhibi'l-kurrâ ve ihtilâfihim fi'l-feth ve'l-imâle*, thk. Fergali Seyyid Arbâvî (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 28.

¹⁰⁹ Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Ferâbe (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1997), 600.

¹¹⁰ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Fârisî, *el-Hücce li'l-kirâati's-seb'*, thk. Bedreddîn Kahvecî-Beşîr Cevicâtî (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1413/1993), 1/380.

¹¹¹ Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 14.

¹¹² Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 145.

¹¹³ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 145.

¹¹⁴ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 145.

¹¹⁵ Hûd 11/41.

¹¹⁶ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 70.

¹¹⁷ et-Tevbe 9/109.

¹¹⁸ Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 66.

göre iki imâle arasında bir fethanın yer alması, çok yükseğe gerilmiş olan ince bir ip üzerinde güç bela yürümeye çalışan acemi bir cambazın, birincisinde sağa meyillenip, ikincide doğrularak; üçüncüsünde ise sola meyillenip dördüncüde tekrar doğrularak devam eden yürüyüş durumunu göstermektedir. Bu yalpalı yürüyüşün uzun sürmeyeceği, böyle yürüyen birinin mutlaka bir yerlerde düşeceği kaçınılmazdır. Benzer şekilde, bu imâleler ve imâleler arasındaki fethalı okuyuştan yola çıkarak cehennemin kenarında zikzaklı yürüyen ve cehenneme düşmemeye çalışan inançsızın, eninde sonunda dengesini kaybederek cehenneme yuvarlanacağını çıkarabiliriz.¹¹⁹

1.13. Sekt/Sekte (السكتة/السكت)

S-k-t kökünden gelen sekt, sözlükte; sözü kesip konuşmamak¹²⁰ sukût edip iki nağme arasında nefes almaksızın durmak, kelamı kesmek, konuşmanın aksine söz söylememek, gazabı dindirmek vb. anlamlara gelmektedir.¹²¹ Müellifler, sekt lafzına sekte-i yesîra, sekte-i kasîra, vakf-ı yesîra, vakf-ı hafife, sekte-i latîfe, sekte-i hafife ve sekte-i hafiyeye gibi birtakım sıfatlar eklemek suretiyle bu lafzı, farklı şekillerde ifade etmişlerdir.¹²²

Terim olarak ise sekt, “السكتة قطع الصوت دون النفس” “Sekte, nefes almaksızın sesi kesmektir.” şeklinde tanımlanırken;¹²³ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), “Vakf müddetinin altında bir süre nefes almadan sesi kesmektir.” şeklinde tarif etmiştir.¹²⁴ Tariflerden anlaşıldığı üzere sekte yapılacak yerde nefes almaksızın bir vakf zamanından daha az bir süre zarfında sesi kesip, sonrasında kıraati devam ettirmek demektir. Eğer ses kesme eylemi biraz uzarsa bu durumda sekte değil, besmeleyi gerektiren vakf olmuş olur.¹²⁵

Sektenin uygulanması, uzunluğu veya kısalığı konusunda âlimler farklı görüşler serdetmişlerdir. Okumanın hızı bakımından tahkik, tedvir ve hadre¹²⁶ göre sekte süresinin değişebileceği söylenmekle beraber çoğunluğu, sektenin vakf süresinin altında olması

¹¹⁹ Bu konuda geniş bil için bk.: Dâni, *Teysîr*, 98; Dâni, *el-Feth ve'l-imâle*, 57; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/57; Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 66; Necdet Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetik Yönden Kıraatler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 2002), 411-412; Yakup Uzun, “Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dâni'nin el-Feth ve'l-imâle Adlı Eseri Bağlamında)”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 473-478.

¹²⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 2/259; Sâgânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla*, 1/318; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 416; Cevherî, *es-Sihâh*, 253; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/43-45; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 153.

¹²¹ Atiyye Kabil Nasr, *Gâyetü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd* (Kahire, 2000), 234.

¹²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240, 241; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okuma Kâideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008), 396.

¹²³ Hâfız Osman Nûri Kayışzâde, *Ta'lim-i Kıraat-i Kur'ân* (İstanbul: Dersââdet Merrateyni Osmâniyye Matbaası, 1328/1908), 27.

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/240.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/241.

¹²⁶ Tahkîk: Tilavette sürekli okumaksızın ağır ağır harfe hakkını vererek okuma eylemidir. Tedvir: Tecvid kurallarını gözetmek suretiyle tahkîk ile hadr arasında orta hızda bir okuyuş tarzıdır. Hadr: Kur'ân-ı Kerîm'in tecvid kaidelerine uygun olarak okunduğu üç tarzdan hızlı olanıdır. Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 72, 76, 98.

gerektiğini belirtmişler¹²⁷ ve bunun da bir elif miktarı kadar olmasını uygun görmüşlerdir.¹²⁸ Buna göre sekte esnasında bekleme süresi, okuma hızına bağlı olarak saat cinsinden bir veya iki saniye kadar olmalıdır.¹²⁹ Tarifte geçen “nefes almaksızın” kaydına gelince müellifler, bunun süresi üzerinde bazı farklı görüşler ortaya atmış olsalar da sektenin yapılması hususunda mutabakat sağlamışlardır.¹³⁰

Öte yandan kıraat imamaları arasında kendisinden en çok sekte rivâyet edilen hemzeden (harekeli elif) önce gelen sâkin harfte sekte yapmasıyla marûf olan İmâm Hamza’dır. Zira o, “مَتَاعَ إِلَى”, “سَيِّءٌ”, “قَدْ أَفْلَحَ”, “الْإِيمَانُ”, “الْأَرْضُ” gibi ifadelerde hem sekte yapmış hem de sektesiz okumuştur. Yine kıraat imamlarından Ebû Ca’fer, bazı sûrelerin başında bulunan “ك، ه، ي، ع، ص” gibi hurûf-ı mukattaa harflerinin her birinde “الم”, “طه”, “كهيعص” gibi sekte yapmıştır.¹³¹ İmâmlardan Ebû Amr, İbn Âmir, Ya’kûb ve râvilerden Verş, iki sûre arasını besmele çekmeksizin, sekte yaparak da okumuşlardır.¹³² Fakat bitirilen sûreye yeniden başlamak için veya daha önceki sûrelere döndüğünde besmele ile başlamışlardır. Sekte yapılması için sûrelerin tertibe göre kendinden sonraki ile devam etme şartını da unutmamak gerekir.¹³³ Yalnız İmâm Nâfi’ kıraatinin Ezrak tarikiyle gelen rivâyetinde, bir sûrenin sonunda durup besmeleyi sonrasında gelen sûreye birleştirerek okumak da bu kapsamda mütalaa edilir.¹³⁴

Bunlara ilâveten kıraat-i Âsım ve rivâyet-i Hafs’a göre Kur’ân’da sektenin vâcip ve câiz olduğu yerler vardır. Ona göre dört yerde sekte yapmak vâcip üç yerde ise câizdir. Vâcip olan sektelerden ilk ikisi el-Kehf¹³⁵ ve Yâsîn¹³⁶ sûrelerinde elif üzere, diğer ikisi el-Kiyâmet¹³⁷ ve el-Mutaffifîn^{138 139} sûrelerinde ise sükûn üzere icrâ edilirler. Türkiye’de

¹²⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/241.

¹²⁸ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *Letâifü’l-işârât li funûni’l-kirâât*, thk. Âmir es-Seyyid Osmân - Abdussabûr Şâkir (Kahire: y.y., 1392/1972), 27.

¹²⁹ Demirhan Ünlü, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvidi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 123.

¹³⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/241.

¹³¹ Abdulfettah Abdulğani Kâdî, *el-Kur’ânü’l-Kerîm ve bi-hâmişihî el-Büdûru’z-Zâhira fi’l-kirâati’l-âşri’l-mütevâtira* (Dimaşk: Daru’l-Beyrut, 2007), 355.

¹³² Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 6.

¹³³ Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 253.

¹³⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/241.

¹³⁵ 1- (عُجِبَ) Sekt vechinin elif üzere icrâ edildiği ilk yer el-Kehf sûresi 1. âyetin sonundaki (عُجِبَ) lafzı ile sonraki âyetin başında bulunan (عُجِبَ) lafzı arasında yapılır.

¹³⁶ 2- (مِنْ مَرْقَدِنَا) Sekt vechinin elif üzerine icrâ edildiği ikinci yer Yâsîn sûresinin 52. âyetinde geçen (مِنْ مَرْقَدِنَا) lafzı ile (هَذَا) ismi işareti arasında, vasl durumunda yapılması halidir.

¹³⁷ 3- (يُحْيِي مَنْ رَاقٍ) Sektenin sükûn üzere icrâ edildiği yere gelince el-Kiyâmet sûresinin 27. âyeti sükûn üzere icrâ edildiği ilk yerdir.

¹³⁸ 4- (كَذَلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مَا كَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ) Sektenin sükûn üzere icrâ edildiği ikinci yer ise el-Mutaffifîn sûresi 14. âyetindeki (نُ) ile (كَذَلِكَ) lafızları arasında, (نُ) lafzı üzerinde yapılır. Yukarıda naklettiğimiz dört yerde sadece İmâm-ı Âsım ve Rivâyet-i Hafs, sekte yapmış, diğer imam ve râviler ise sekte yapmamışlardır. Diğer imam ve râviler, mezkûr bu dört mahalde, vasl halindeki tecvîd kurallarını uygulamışlardır.

basılan mushaflarda genellikle bu yerlerin altına küçük bir hatla (سكت) yazılarak dikkat çekilmiştir.¹⁴⁰

Câiz olanlara gelince bunlar: el-Enfâl sûresinden et-Tevbe sûresine¹⁴¹ geçişte yapılan sekt¹⁴² ile el-Hâkka sûresindeki (مَالِيَّةٌ)¹⁴³ ve el-Kâria sûresindeki¹⁴⁴ (مَا هِيَ)¹⁴⁵ lafızlarında icrâ edilen sektelelerdir.¹⁴⁶

Konu bütünlüğü açısından yukarıda zikrettiğimiz sekte ile ilgili genel bilgiler dışında Hafs'a göre vâcip ve câiz olan sekteleler ile diğer imam ve râvîlerin hâ-i sektele ilgili okuyuş şekilleri, dipnot kısmında verildi. Buraya kadar verdiğimiz bilgilerle, belli bir düzende formule edilmiş ve usûl olarak isimlendirilmiş kavramları ele aldık. Bundan sonraki süreçte tamamen semaî ve şifahî olarak ortaya konan ve belli bir kaide ve kuralı bulunmayan ferşü'l-hurûfu ele alacağız.

¹³⁹ Bu konuda geniş bilgi için bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/425,-426; Şeyh Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abduganî eş-Şafîi Dimyatî, *İthâfu fudalâi'l-beşer* (b.y: Matbaay-ı Âmira, 1285), 346, 446, 526, 536.

¹⁴⁰ Sekte hakkında geniş bilgi için bk.: Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 345-348.

¹⁴¹ 1- Kiraat-i Âsım ve Rivâyet-i Hafs'a göre Enfâl sûresinden Tevbe sûresine geçişte üç ihtimal vardır:

a)- Vasl Yapılabilir: Enfâl sûresinin son âyeti olan *إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* ifadesinden Tevbe sûresinin ilk âyeti olan *تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ* ifadesine geçiş yaparken (عَلِيمٌ) lafzındaki tenvidinden sonra iklab harfi (ب) geldiği için tenvini, halis bir mime çevirmek suretiyle iklab yaparak okunur.

b)- Vakf Yapılabilir: (عَلِيمٌ) lafzındaki mim harfi (عَلِيمٌ) şeklinde sukûn üzere okunarak vakf yapılır. Nefes aldıktan sonra (وَرَسُولِهِ) lafzından ibtidâ yapmak suretiyle devam edilir.

c)- Sekte Yapılabilir: (عَلِيمٌ) lafzı sukûn üzere okunur, sonra sekte yapılır. (Nefes almaksızın iki hareke okuyacak kadar beklenir) ardından Tevbe sûresinin ilk âyetine geçilerek (وَرَسُولِهِ) lafzıyla devam edilir. Bilgi için bk.: Benli, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kiraatinin Tecvîd Kuralları*, 121.

¹⁴² Hafs, hem vasl hem vakf halinde hâ-i sekti isbat ederken, vasl halinde (مَالِيَّةٌ) lafzından (مَالِيَّةٌ) lafzına geçişte hem idgam hem sekt yaparak iki şekilde okumuştur. Bundan ötürü (مَالِيَّةٌ) lafzında sekte yapmak câizdir. Melhas, *Ahkâmü tecvîd'l-Kur'ân*, 91.

¹⁴³ el-Hâkka sûresinin 28. âyetin sonunda bulunan (مَالِيَّةٌ) lafzına fasılalarda âyet sonları birbirine uyumlu olsun diye hâ-i sekt (.) getirilmiştir. Kiraat imamlarının tamamı vakf halinde bu lafzı, (مَالِيَّةٌ) şeklinde hâ-i sektele okumuşlar. Vasl halinde İmâm Hamza ve el-Hâkka sûresinin 28. âyetin sonunda bulunan (مَالِيَّةٌ) lafzına fasılalarda âyet sonları birbirine uyumlu olsun diye hâ-i sekt (.) getirilmiştir. Kiraat imamlarının tamamı vakf halinde bu lafzı, (مَالِيَّةٌ) şeklinde hâ-i sektele okumuşlar. Bilgi için bk.: Kâdî, *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve bi-hâmişihî el-Büdûru'z-Zâhirâ*, 78.

¹⁴⁴ el-Kâria sûresinin, 10. âyetin sonunda bulunan (مَا هِيَ) lafzına, el-Hâkka sûresinin 28. âyetinde olduğu gibi fasılalarda âyet sonları birbirine uyumlu olsun diye hâ-i sekt (.) getirilmiştir. Kiraat imamlarının tamamı vakf halinde bu lafzı (مَا هِيَ) şeklinde hâ-i sektele okumuşlardır. Bilgi için bk.: Kâdî, *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve bi-hâmişihî el-Büdûru'z-Zâhirâ*, 78.

¹⁴⁵ Vasl halinde İmâm Hamza ve Ya'kûb hâ-i sekt-i hafzederek okumuşlardır. Hafs ise hem vasl halinde hem vakf halinde hâ-i sekti isbat ederken vasl halinde (مَا هِيَ) lafzından (نَاكِحَاتِيَّةٌ) ifadesine geçişte hem izhar hem sekt ile okumuştur. Bundan ötürü (مَا هِيَ) lafzında sekte yapmak câizdir. Bilgi için bk.: Kâdî, *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve bi-hâmişihî el-Büdûru'z-Zâhirâ*, 78; Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 148.

¹⁴⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk.: Melhas, *Ahkâmü tecvîd'l-Kur'ân*, 91.

2. Kiraat İlminde Ferşü'l-Hurûf İhtilafları

2.1. Sözlük Anlamı: يَفْرُشُ - فَرَشَ fiilinin mastarı olan الْفَرْشُ lafzı; açmak, yaymak, sermek ve döşemek anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁴⁷ İsim olarak geniş alan, sürülen arazi, devenin tabanı, küçük develer,¹⁴⁸ kesilme özelliği bulunan hayvan ve küçük odun yongaları¹⁴⁹ için kullanılan bu lafız, الْفَرَاشْ kalıbında; yerin canlılar için serilmesi, su çekildikten sonra yerin balçık halini alması, dile nispetle dilaltındaki et, başa nispetle kafatası vb. anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁵⁰ Lafzın fiil kalıbında; insana nispetle işinde genişlik sağlamak,¹⁵¹ doğru söylememek ve konuları açıklamak vb. mecâzî kullanımları da mevcuttur. Yine bunlara ilave olarak اِفْتَعَالَ veyninde dil ile birlikte zikredildiğinde, dilediğini ifade etmek; kol ile birlikte söylendiğinde, kurdun kol ve ayakları üzerine oturması şeklinde kullanımları da söz konusudur.¹⁵²

الْحُرُوفْ lafzı ise الْحَرْفُ lafzının çoğulu olup kenar, taraf, sivri uç anlamlarına gelmektedir. Kılıca nispetle, sivri uç; gemiye nispetle kenar; dağa nispetle zirve vb. anlamlarda da kullanılmıştır.¹⁵³ Ayrıca Arap dilinde, lafızların farklı anlamlarını ifade etmek için üzerine inşa edildiği temel taş olarak ifade edilen ve hurûfî'l-hecâ şeklinde isimlendirilen alfabedeki “ع”, “ج” vb. her bir form için de kullanılmaktadır.¹⁵⁴ Fiil olarak (tef'îl, infî'âl gibi) farklı vezinlerde bir şeye sapma/meyletme anlamında kullanılmıştır. Yine bu vezinlerde, para kazanma, kâr etme ve bir ifadenin manasını bozma¹⁵⁵ anlamlarında kullanılmıştır. Su arkı hem küçük hem de büyük cüsseli develer için de zikredilen bu lafız,¹⁵⁶ yedi harf hadisinden mülhem lehçe, Kur'ân lafızlarının farklı vecihlerde tilâvetine istinaden kırâat olarak da ifade edilmiştir.¹⁵⁷

2.2. Terim Anlamı: Kırâat farklılıklarında tekrarı az olanların sûrelerde belli bir kurala bağlı olmaksızın zikredilmesinden ötürü “ferş” olarak isimlendirilmiştir.¹⁵⁸ Usûlde her bir

¹⁴⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 3/311, 312; Sâgânî, *et-Tekmilê ve'z-zeyl ve's-sıla*, 3/497-499; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 629; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/326-331; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 600.

¹⁴⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 1014.

¹⁴⁹ Ebû Mansûr Muvaḥḥak b. Alî Herevî, *Tezhîbü'l-lüḡa* (b.y: Dâru İhyâ'it-Türasi'l-A'rabî, 2001), 11/238.

¹⁵⁰ Kabil Nasr, *Gâyetü'l-mürîd*, 290; Nihat Temel, *Kiraat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 51; Fırat, *Tecvid ve Kiraat İlmi Terimleri Sözlüğü*, 161.

¹⁵¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 1014.

¹⁵² Abdülhamîd Ömer, Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-luḡati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra* (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008), 3/1691.

¹⁵³ Sâgânî, *et-Tekmilê ve'z-zeyl ve's-sıla*, 4/450-451; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 228; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/41-45; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 799.

¹⁵⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 1/305-310.

¹⁵⁵ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, thk. M Koç - E Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 4/3655.

¹⁵⁶ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-basît fî terceme*, 4/3655.

¹⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/41-45; Akbulut, *Ferşü'l-Hurûfun Mahiyeti*, 6.

¹⁵⁸ Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzî'l-emânî*, 319.

hüküm bütün çeşitlerini kapsarken ferşte durum böyle değildir.¹⁵⁹ Nitekim kıraat âlimi İbnü'l-Kâsîh el-'Uzrî'nin (ö. 801/1399), kurrânın üzerinde ihtilaf ettiği, tekrarı az olan farklılıkları ferş olarak isimlendirmesi de bunu desteklemektedir. Ona göre bu farklılıklar, usûlün aksine her bir sûrede zikredilmek suretiyle yayılmış, mefrûş olmuştur. Zira usûlün her bir kuralı, bütün farklılıkları ihata etmektedir. Bundan ötürü kimi âlimler, ferşi usûlün mukabili anlamında furû olarak da isimlendirmişlerdir.¹⁶⁰ Yine kıraat ve hadis âlimi olan İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Kâsîh'in verdiği bilgilere paralel ifadeler zikretmiştir. O, ferşü'l-hurûfu sürekliliği olmayan, tekrarı nadir bulunan farklılıklar olarak ifade etmiş, ayrıca kıraat âlimlerinin bu farklılıkları, sûrelerdeki neşvünemasından ötürü ferş olarak isimlendirdiklerini bildirmiştir.¹⁶¹ Öte yandan konuyla ilgili farklı yaklaşım sergileyen müellifler de yok değildir. Nitekim bir kısım müellif, kıraat ilmini "mekâsîd" ve "vesâil" olarak ikiye ayırmış, ardından mekâsîd "manayı değiştiren" ve "manayı değiştirmeyen" şeklinde tasnif edip, sonrasında "manayı değiştiren" kısmı da ferşü'l-hurûf olarak açıklamışlardır.¹⁶² Bir kısım müellif de ferşü'l-hurûfu usûlün zıddı olarak konumlandırmış ve bunu, "üzerine kıyas edilmeyen Kur'ân lafızlarındaki kurrâ ihtilafı" olarak isimlendirmişlerdir.¹⁶³ Yine kavram çeşitliliği olarak "belirli yerlere tahsis edilmiş belirli bir sistem dâhilinde olmayan" şeklindeki ferşü'l-hurûf tarifi yerine, zaman zaman "ferşü's-suver" tabirini de zikretmişlerdir.¹⁶⁴

Ferşü'l-hurûfun terimsel açıklamasına kıraat tarihinde ilk defa hicrî üç ve dört. asırlardan sonra rastlanmaktadır.¹⁶⁵ Fakat bunun böyle olması kavramın daha önce hiç bilinmediği ve zikredilmediği anlamına gelmez. Nitekim İbn Mücâhid'in *Kitabü's-Seb'â* isimli eseri dikkate alındığında sûre başlıkları altında usûlî ve ferşî farklılıkların beraber ele alındığı görülecektir. Belki ayrımın olmamasını biçimsel bir bakışla, başlıklarının bulunmaması şeklinde izah etmek mümkün olabilir. Zira eserde usûl farklılıkları, Kur'ân'daki sûrelerle birlikte sıralanmış ve özellikle ilk sûrelerde usûlle ilgili bilgiler de verilmiştir. Bu durum ilk sûrelerde ferş ve usûlün beraber ele alınmasını mümkün kılsa da ilerleyen sûrelerde usûl konuları hakkında açıklayıcı bilgiler, azalarak nihâyete ermiştir.¹⁶⁶ Usûl konularının ilk sûrelerde teferruatlı ele alınması ve sonraki sûrelerde azalarak devam etmesi, kurrânın tanımı olarak verilen ferşü'l-hurûfun, içerik bakımından önceki dönemlerdeki

¹⁵⁹ Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzî'l-emânî*, 319.

¹⁶⁰ Abdulfettah Abdulğani Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtıbiyye fi'l-kırâati's-seb'* (Cidde: Mektebetü's-Sevâd, 1192), 199; Ebü'l-Kâsım Uzrî, *Sirâcü'l-kârî'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukri'l-müntehî* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbu'l-Halebî, 1954), 148.

¹⁶¹ Ebü'l-Kâsım Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 142.

¹⁶² Muhammed b. Ahmed Mekki, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât Cami'atü's-Şârikati'l-'İmârât, 1427/2006), 3/205.

¹⁶³ Ali b. Ebî Muhammed Dîvânî, *Ravdatü't-takrîr fi ihtilâfi'l-kırâati beyne'l-irşâd ve't-Teysîr*, thk. M. Emin el-Hûlî (Riyad: Daru'l-'Âsime li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2011), 57.

¹⁶⁴ İbrahim b. Sa'îd Dûserî, *Muhtasarü'l-'ibârât li-mu'cem'i mustalahati'l-kırâât* (Riyad: Dâru'l-Hadâra, 2008), 86.

¹⁶⁵ Ferşü'l-hurûf teriminin geçtiği yerlerde Ebû Şâme el-Makdisî'den önce bu kavramı tanım olarak açıklayan bir müellife ulaşılamadığından hicrî üç/dört asırlardan sonra bu lafzın kavram olarak zikredildiği düşünülmektedir.

¹⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'*, 125-185.

usûlden ayrı bir konumda değerlendirildiğini destekler mahiyettedir. Yalnız bu ayrım sonraki dönem kadar belirgin değildir. Nitekim bu durum, bir sonraki asırda yaşamış kıraat âlimi Dâni'nin kıraate dair yazdığı önemli eserlerinden biri olan *Kitâbu't-teysîr fi'l-kırâati's-seb'* adlı eserinde de açıkça görülmektedir. Zira o, eserinde öncelikle düzenli tekrar eden kıraat farklılıklarını ve üzerine kıyas yapılabilen usûl farklılıklarını ele alacağını bildirmiş ve bunun için bâblar ve fasıllar tertip edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca tekrarı az olan farklılıkları ve üzerine kıyas yapılamayan ferşü'l-hurûfları, sûre sûre Kur'ân'ın sonuna kadar zikredeceğini beyan etmiştir.¹⁶⁷ Verdiğimiz bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere kıraat tarihi seyrinde her ne kadar ilk asırlarda ferş lafzı, kavram olarak zikredilmemiş ve müstakil bir başlık olarak ele alınmamış olsa da bu lafzın ilk dönemlerden itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁸

3. Mana Derecelerine Göre Ferşü'l-Hurûfun Tasnifi

Kur'ân'ı Kerîm evrensel olarak bütün insanlığı muhatap alıp bütün zaman ve mekânlara hitap ettiği için hem lafız hem mana yönüyle çeşitlilik arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın boyutunu dikkate alarak ferşü'l-hurûfun manaya etkisini birkaç örnekle ortaya koymak istiyoruz.

3.1. Mananın Genişlediği Farklılıklar:

Dinin huzur iklimine arınarak ve temizlenerek girilir. Bu da abdestle mümkündür. Nitekim Yüce Allah, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ” “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).”¹⁶⁹ ifadesinde buna dikkat çekmiştir. Kıraat farklılığı bağlamında bu ifadedeki “وَأَرْجُلَكُمْ” lafzına gelince bu lafız, “وَأَرْجُلِكُمْ” şeklinde “ل” harfinin kesrasıyla okunmuştur. Kesralı okuyuş ile “بِرُءُوسِكُمْ” lafzına; fethalı okuyuş ile “وَأَرْجُلِكُمْ” lafzına atfedilmiştir. Mana etkisi bakımından fethalı tilâvet ile ayakların yıkanmasına; kesralı tilâvet ile ayakların mesh edilmesine hükmedilmiştir. Öte yandan bu âyet abdest konusunda hüküm ortaya koyan bir ifade olduğu için bu âyetle ilgili hem fikhî hem de dilsel açıdan detaylı yorumlar yapılmıştır. Bu ifadede görüldüğü üzere kıraat farklılığından kaynaklı her iki mananın da anlaşılabilmesi, söz konusu kıraatlerin manaya etkisini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Asıl fer' ilişkisi bağlamında kıraat imamlarına bakıldığında imamlardan Nâfi, İbn Âmir, Kisâi, Ya'kûb ve râvilerden

¹⁶⁷ Dâni, *Teyisr*, 276.

¹⁶⁸ Ferşü'l-hurûfla ilgili geniş bilgi için bk.: Akaslan, “Kırâat-i Aşere'de Ferş”, 6-31; Nazife Vildan Güloğlu - Ufuk Emiroğlu, “İmam Nâfi ve İmam Âsım Kıraatleri Arasındaki Manaya Etki Eden Ferş Farklılıklar”, *Hicri İkinci Asırda İslami İlimler* (Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi-1, 2022), 146-160.

¹⁶⁹ el-Mâide 5/6.

Hafs'ın dışındakiler “وَأَرْجُلُكُمْ” şeklinde kesralı okumuşlardır.¹⁷⁰ Bu nedenle asliyetin kesralı okuyuş üzerine olduğu, fethalı okuyuşa doğru ise bir genişlemenin varlığı düşünülmektedir. Bu bağlamda bu da “mesh etme” anlamı üzerine “yıkama” anlamının eklendiği ve neticede mananın genişlediğini ortaya koymaktadır.¹⁷¹

3.2. Mananın Değiştiği Farklılıklar:

İnsanların karanlıktan aydınlığa, dalâletten hidayete kendisiyle yüründüğü vahiy, Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli vesilelerle zikredilmiştir. Bunlardan biri de “قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الضُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذِرُونَ” “De ki: ‘Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum.’ Fakat (vicdanı) sağır olanlar, uyarılsalar da bu çağırışı duymazlar.”¹⁷² ifadesidir. Bu ifadedeki “الضُّمُّ” lafzı da farklı şekillerde tilâvet edilmiştir.¹⁷³ Bu lafzı, fâil konumunda okuyan kıraat imamı için anlam, “Sağır olanlar, uyarılsalar da bu çağırışı duymazlar.” iken; bu ifadenin muhatabını Hz. Peygamber kabul eden İbn Âmir için durum böyle değildir. Zira İbn Âmir, “يَسْمَعُ” fiilini, “تُسْمَعُ” şeklinde if’âl bâbında, sonrasındaki “الضُّمُّ” lafzını ise “الضُّمُّ” şeklinde nasb olarak okumuştur. Bu durumda bu lafız, mef’ul konumunda olduğundan mana, “Şüphesiz ki Ey Muhammed sen, sağırlara çağırışı işittiremezsin!” şeklinde değişime uğramıştır.¹⁷⁴

3.3. Mananın Birden Çok Anlama Geldiği Farklılıklar:

İnsanları yokluktan varlığa çıkaran, sonsuz sayısız nimetleriyle donatan, akıl vermek suretiyle diğer varlıklardan temâyüz edip ayıran Yüce Allah, bununla yetinmemiş insanlara bilmediklerini de öğretmiştir. Öğrettiği şeylerden biri de “وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ” “Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?”¹⁷⁵ ifadesinde geçtiği üzere zırh yapma sanatıdır.

Bu ifadedeki “لِنُحْصِنَكُمْ” lafzı da üç farklı vecihle okunmuştur.¹⁷⁶ İbn Âmir, Hafs ve Ebû Ca’fer bu lafzı, “لِنُحْصِنَكُمْ” şeklinde okumuşlardır. Bu durumda anlamda bir değişiklik olmamıştır. Ebû Bekir Şu’be ile Ruveys, söz konusu lafzı nefis-i mütekellim sîgasıyla “لِنُحْصِنَكُمْ” şeklinde okumuşlardır. Bu haliyle “Biz sizi koruyalım.” şeklinde bir anlam

¹⁷⁰ Dâni, Teysîr, 333; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 2/254; Pâluvi, Zübdetü’l-irfân, 94.

¹⁷¹ Akbulut, Ferşu’l-Hurûfun Mahiyeti, 50.

¹⁷² el-Enbiyâ 21/45.

¹⁷³ Dâni, Teysîr, 333; Pâluvi, Zübdetü’l-irfân, 94.

¹⁷⁴ Dâni, Teysîr, 436; Pâluvi, Zübdetü’l-irfân, 94; Öge, “Enbiyâ Sûresi Bağlamında Ferşî Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi”, 50-54; Ömer Özbek, “Kevâşî’nin Tefsirinde Kıraat Vecihlerinin Anlama Etkileri, Enbiya Suresi Örneği”, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 14/6 (2019), 3369-3371.

¹⁷⁵ el-Enbiyâ 21/80.

¹⁷⁶ Dâni, Teysîr, 437; Pâluvi, Zübdetü’l-irfân, 94.

farklılığı oluşmuştur. Diğer imam ve râviler ise gaib sîğasıyla “لِيُخَصِّنْكُمْ” şeklinde okumuşlardır.¹⁷⁷ Bu şekliyle de fâil, Allah, Hz. Dâvûd veya “لَبُوسِ” lafzı olmuş olur. Anlam ise “Allah sizi korusun diye”, “Hz. Dâvûd, sizi korusun diye” veya “zırh, sizi korusun diye” şekline çeşitlenmiş, bu yönüyle de bu örnek, bir önceki örneğe nazaran iki ve ikiden fazla manaya gelmesi yönüyle ayrılmıştır.

3.4. Mananın Etkilenmediği Durumlar Farklılıklar:

Kur’ân tilâvetinde kimi okumalar vardır ki, وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا¹⁷⁸ “Muhâcîrlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O’ndan razıdır. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır.”¹⁷⁸ ifadesinde olduğu gibi anlama herhangi bir etkisi yoktur. Örneğin bu ifadedeki “تَجْرِي تَحْتِهَا” lafzı, “تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا” şeklinde “مِنْ” harf-i cer ilavesi ve sonrasındaki lafzın mecrur makamda oluşundan ötürü “ت” harfinin kesrası ile okunması söz konusudur. Buradaki kıraat farklılığının manaya etkisi bağlamında bu okuyuş biçimi dikkate alındığında bunun, manaya herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür.¹⁷⁹ Bu ve benzeri örnekler,¹⁸⁰ ferşî okumanın manaya etkisinin mutlak olmadığını ortaya koymaktadır.

Asıl-fer’ bağlamında farklılık incelendiğinde İbn Kesîr, “تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا” şeklinde “مِنْ” harf-i cer ilavesi ile okumuş, İbn Kesîr dışındaki imam ve râviler ise “تَجْرِي تَحْتِهَا” şeklinde harf-i cersiz okumuşlardır.¹⁸¹ Bu nedenle söz konusu ifade, çoğunlukla “تَجْرِي تَحْتِهَا” şeklinde okunduğu anlaşılmıştır.

4. Ferşü’l-Hurûf ve Usûl

Buraya kadar verilen bilgilerle hem usûl kavramları hakkında hem de ferşü’l-hurûf konusunda bilgi edinilmiştir. Bu bilgilerin ekseriyetinde ferşü’l-hurûfun, usulün mukabili/zıddı olarak konumlandırıldığı dikkat çekmiştir. Verilen bu bilgiler genel olarak

¹⁷⁷ Dâni, *Teysîr*, 437; Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 94.

¹⁷⁸ et-Tevbe 9/100.

¹⁷⁹ Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 16/172-175; Hayreddin Karaman - vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/51-52.

¹⁸⁰ Ferşî okumaların anlama etkisinin olmadığı örnekler için bk.: el-Bakara 2/124. “إِبْرَاهِيمَ/İbrâhîm” lafzının “إِبْرَاهِيمَ/İbrâhîme” şeklinde okunması; Âl-i İmrân 3/97. “حِجَّ/hicc” lafzının “حِجَّ/hacc” şeklinde okunması; el-Enfâl 8/42. “الْعُدَّتُ/el-udvetü” lafzının “الْعِدَّتُ/el-ıdvetü” şeklinde okunması ve el-Enbiyâ 21/58. “جُذَاعًا/cüzêzen” lafzının “جُذَاعًا/cizêzen” şeklinde okunması, anlam üzerinde bir farklılık meydana getirmez. Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 29, 42, 63, 94.

¹⁸¹ Dâni, *Teysîr*, 373; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/280; Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 50.

dikkate alındığında, ferşü'l-hurûf kısmında her bir farklılığın kıyas yapıp kural oluşturularak ele alınması mümkün değilken; usûlde durum böyle olmayıp ferşü'l-hurûfun aksine her bir farklılığın kıyas yapıp kural oluşturularak ele alınması mümkündür. Bu da tanımlamanın ve kategorik ayırım oluşturma'nın usûl üzerinden yapıldığı şeklinde bir yargıyı akla getirmektedir. Şöyle ki eğer bir farklılık usûl kısmında ele alınamıyorsa ferş kısmında ele alındığı düşünülebilir. Örneğin; Dâni'nin kırâat-i seb'aya dair *et-Teysîr* isimli eserinin ferşü'l-hurûf bâbındaki sûre sırasında ele alınan ¹⁸²“وَيَتَّقِهِ” ifadesi, ¹⁸³ aynı eserin manzum şekli olan Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî ve vechû't-tehânî* isimli eserinin usûl bölümünde “hâü'l-kinâye” bahsinde ele alınmıştır. ¹⁸⁴ Yine Şâtıbî'den iki asır sonra yaşamış olan İbnü'l-Cezerî de söz konusu lafzı, Şâtıbî gibi *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-‘aşr*'da “hâî'l-kinâye” bölümünde ele almıştır. ¹⁸⁵

Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'* isimli eserinin şerhi olan *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzî'l-emânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'* isimli eserinde müellif Ebu Şâme, usûl bölümünde ele alınması beklenen “التوراة” , “هأأأأأ” gibi lafızları, sûre tertibine göre ferşü'l-hurûf bölümünde zikretmiştir. ¹⁸⁶ Oysaki bu lafızların geçtiği her yerde konu birliğinden ötürü bunların usûl bölümünde ele alınması gerekirdi. Nitekim “التوراة” lafzının imâle ve taklîl ile okunuşu, konuya bağlılığı ve bütünlüğü açısından “Feth ve'l-imâle” ve “Feth ve'l-imâle ve beyne'l-lafzayn” gibi bâblarda ele alınmıştır. Bu bölüm ve başlıklar da usûl bölümünün konularıdır. Farklılığın ilk geldiği yerde de bütün örnekleri ihata edecek şekilde “bu lafzın geçtiği her yerde” ¹⁸⁷ kaydıyla gelmesi, bu duruma örnek olarak verilebilir. Konu birliği ve kayıtlar açısından bakıldığında usûl bölümünde ele alınması beklenen bu lafızların, ferşü'l-hurûf bölümünde zikredilmesinin sebebini de irdelemek gerekir. Bu anlamda Dâni'nin *et-Teysîr*'inde buna dair ikna edici cevap bulmak mümkün gibi gözükmemektedir. Şöyle ki Dâni, eserinde “Bâbu zikri'l-feth ve'l-imâle ve beyne'l-lafzayn” isimli bir başlık açmış, başlangıçta الواو ذوات الباء ve ذوات الواو olan kelimeleri, kurallı bir şekilde zikretmiştir. Sonrasında farklı vücûhatları imam ve râvilere nispet etmiş, ortaya çıkacak farklılıkları ve vuku bulan ihtilafları, sûredeki yerinde zikredeceğini bildirmiştir. ¹⁸⁸ Bu nedenle imam ve râviye nispetle lafzın okunuşunun zikredildiği yer ferşü'l-hurûf bölümü olmaktadır. Ayrıca Dâni bu bölümde, bunlar üzerine kıyas yapılabilen imâle kuralları olduğunu söylemiş, bunların dışında kalanların ise sûrelerdeki konumlarına dağıtıldığını bildirmiştir. ¹⁸⁹ Dâni'nin açıklamaları bağlamında zikrettiği örnekler birlikte değerlendirildiğinde, sûre içinde ferşü'l-hurûf bölümü de olsa ele alınan farklılar “üzerine

¹⁸² en-Nûr 24/52

¹⁸³ Dâni, *Teysîr*, 449.

¹⁸⁴ Şâtıbî, *Hırzû'l-emânî*, 13.

¹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/306.

¹⁸⁶ Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzî'l-emânî*, 319-730.

¹⁸⁷ Dâni, *Teysîr*, 202.

¹⁸⁸ Dâni, *Teysîr*, 202-208.

¹⁸⁹ Dâni, *Teysîr*, 202-208.

kıyas edilemeyen farklılıklar” olduğu şeklinde bir neticeye varmak mümkündür. Müellifin bu yaklaşım tarzı, ferşü'l-hurûf bölümü hakkında açıklayıcı bir özellik arz etmektedir. Buna ilave olarak yine Dâni'nin هَارِ ve التوراة lafızlarını, kıraate dair yazdığı en büyük eseri olan *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââtî's-seb'* isimli eserinde, hem imâle (usûl) bölümünde hem de sûredeki konumunda (ferşü'l-hurûf) ele aldığını hatırlamakta fayda var. Yalnız konumu gereği imâle bölümünde ele alırken, ele alış nedeni vb. durumlar hakkında açıklama yapmış, sûredeki konumunda ise imamlar arasındaki ihtilaflara yer vermekle yetinmiştir. Bu durumda, bu gibi lafızların hem usûl hem de ferşü'l-hurûfa dönük niteliklerinin olduğunu akla getirmektedir.¹⁹⁰ İbnü'l-Cezerî her ikisini usûlde zikretmekle beraber kelimenin ferşü'l-hurûftaki konumunda usûle işaret etmektedir. Benzer lafız farklılıklarının, yalnızca usûlde yahut ferşü'l-hurûf bölümünde yahut her ikisinde ele alınabiliyor olması, bize kategoriler arası bir geçişkenliğin olduğunu hatırlatmaktadır. Bu durum, aynı zamanda usûl ve ferşü'l-hurûf arasındaki ayrımın net bir şekilde çizilmediğini, usûl kısmında zikredilen lafzın aynı zamanda ferşü'l-hurûf kısmıyla ilgili bir ilişkisinin olabileceğine yine ferşü'l-hurûf kısmında yer alan bir lafzın da usûlle ilgili bir irtibatının bulunabileceğine işaret etmektedir.

Sonuç

Kıraat ilmi, tilâvet keyfiyeti açısından Kur'ân-ı Kerîm'i konu edinen bir ilimdir. Bu nedenle nüzulünden günümüze, kıraat ilmi üzerinde hem pratik hem teorik birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalar neticesinde birçok yeni kavram ortaya çıkmıştır. Hiç kuşkusuz bu kavramlardan bazıları, yapılan çalışmalarla çeşitlenmiş ve neşvünema bularak halk tarafından bilinir olmuş; bazıları ise gelişip, çeşitlenmekle beraber her ne kadar erbabınca bilinir olsa da halk nezdinde pek malum olmamıştır. Malum olmayan bu kavramlardan bazıları da Kur'ân-ı Kerîm'in okuyuş farklılıklarının ele alındığı usûl ve ferşü'l-hurûftur. Bu minvalde çalışmada ilk olarak usûl ve ferşin ana kategorileri oluşturulmuş, ardından kategoriler altındaki kavramların anlamları üzerinde durulmuştur. Burada da görülmüştür ki usûlde, daha çok kurala bağlanabilen farklılıklar ele alınırken; ferşü'l-hurûfta kurala bağlanamayan, üzerine kıyas yapılamayan farklılıklar ele alınmıştır. Bununla birlikte ferşü'l-hurûfta ele alınan birtakım farklılıkların, anlamı etkileme durumu da söz konusu olmuştur. Bu da “ferşü'l-hurûf kategorisinin, anlamı etkileyen farklılıkların incelendiği yer” şeklinde bir tanımlama yapılmasına neden olmuştur. Oysaki mahallinde verilen örneklerde de görüldüğü üzere ferşü'l-hurûf kısmında mütalaa edilen okumaların bir kısmı manayı etkilerken bir kısmı ise manayı etkilememektedir. Dolayısıyla ferşü'l-hurûf okumalarının mutlak manada manayı etkilememektedir şeklinde bir düşünce akla gelecek olursa bu düşüncenin tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığı anlaşılmıştır.

¹⁹⁰ Abdulhalim Başal, “Şâtîbî'nin Hırzû'l-Emânî'de (eş-Şâtîbiyye) Tazîf Ettiği Vecihler ve Bu Vecihlerin Günümüz Kıraat Tedrisatı Pratiğine Yansıması”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 699-716.

Bu çalışmada ayrıca şu sonuçlara ulaşılmıştır: Genel anlamda ferşü'l-hurûfun, usûlün zıddı olarak konumlandırıldığı görülmüştür. Kıraat farklılıkları bir bütün olarak ele alındığında her bir farklılığın ferşü'l-hurûfta kıyas yapıp kural oluşturulmadan ele alınacağı kanaati ağır basmaktadır. Buna mukabil, usûlde durum bunun aksine olup her bir farklılığın kıyasa imkân verdiği bilgisi, deklare edilmektedir. Ne var ki bütün kıraat farklılıklarını aynı kategoride değerlendirmek çoğu zaman yanılgıya neden olmuştur. Örneğin; bir farklılık usûl kısmında ele alınamıyorsa ferş kısmında ele alındığı düşünülebilir veya ferş kısmında ele alınamıyorsa usûl kısmında ele alındığı varsayılabilir. Ama uygulamalara bakıldığında durum bunu tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bazen bir müellifin usûl kısmında ele aldığı bir lafzı; bir başka müellifin aynı niteliklere sahip eserin usûl kısmında ele alması beklenirken aksine ferşü'l-hurûf kısmında ele aldığı müşahade edilmiştir. Hatta bazen bir müellif aynı eserinde bir lafzı hem usûl hem de ferşü'l-hurûf kısmında ele alabilmiştir. Dolayısıyla benzer lafız farklılıklarının yalnızca usûlde yahut ferşü'l-hurûf bölümünde yahut her ikisinde ayrı ayrı ele alınabiliyor olması, bize kategoriler arası bir geçişkenliğin olduğunu göstermektedir. Bu durum; aynı zamanda usûl ve ferşü'l-hurûf arasındaki ayrımın net bir şekilde çizilmediğini ortaya koymakta, ayrıca usûl kısmında zikredilen bir lafzın aynı zamanda ferşü'l-hurûf kısmıyla ilgili bir ilişkisinin olabileceğini ve yine ferşü'l-hurûf kısmında yer alan bir lafzın da usûlle ilgili bir irtibatının bulunabileceğini akla getirmektedir. Son olarak bu çalışmayla, manaya etkisinin olmadığı varsayılan sadece telaffuza yansıyan usûl kısmındaki kimi kavramların manaya etkisi saptanmış; kâide ve kurallara bağlı olarak her daim aynı tilâvet edilmesi gereken kimi vecihlerin de rivayete bağlı olarak zaman zaman kural dışı okunduğu görülmüştür.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Yakup Uzun

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abdülhamîd Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.
- Akbulut, Furkan. *Ferşü'l-Hurûfun Mahiyeti ve Manaya Etkisi, Yeni Bir Tasnif Denemesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed. *el-Minehu'l-fikriyye alâ metni'l-Cezeriyye*. thk. Üsame Heysem Ataya. Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012.
- Bağdâdî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *Sırru sinâ'ati'l-irâb*. thk. Hasan Hindâvî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- Başal, Abdulhalim. "Şâtıbî'nin Hırzû'l-Emânî'de (eş-Şâtibiyye) Tazîf Ettiği Vecihler ve Bu Vecihlerin Günümüz Kiraat Tedrisatı Pratiğine Yansıması". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 699-716.
- Benli, Abdullah. *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kiraatinin Tecvid Kuralları*. Kayseri: Tezmer, ts.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî. *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer fi (bi)'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şa'bân Muhammed İsmâil. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1407/1987.
- Cermî, İbrahim Muhammed el-. *Mu'cemu 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luga*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1399.
- Curcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Mu'cemu't-târifât*. thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2004.
- Çağıl, Necdet. *Kur'ân Belâgati ve Fonetiki Yönünden Kiraatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 2002.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Çiftçi, Ali. "Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkânî ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2017), 287-317.
- Dabbâ', Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Hasen. *el-İdâ'e fi beyâni usûli'l-kurâ'e bi'n-nisbe li'l-kurrâ'i'l-aşere*. thk. Ali Muhammed Dabbâ'. Mısır: Mektebetü'l-Ezher, 1420.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Feth ve'l-imâle*. thk. Ebû Said Ömer b. Garâme el-Amrevî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Mûdih li-mezâhibi'l-kurrâ ve ihtilâfihim fi'l-feth ve'l-imâle*. thk. Fergali Seyyid Arbâvî. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Kitâbu't-teysîr fi'l-kirâati's-seb'*. thk. Halef b. Hammûd b. Sâlim es-Sağdalî. b.y.: Dâru'l-Endülüs, 1436/2015.
- Dimyatî, Şeyh Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abduganî eş-Şafîi. *İthâfî fudalâ'i'l-beşer*. b.y.: Matbaay-ı Âmira, 1285.
- Dîvânî, Ali b. Ebî Muhammed. *Ravdatü't-takrîr fi ihtilâfi'l-kirâati beyne'l-irşâd ve't-Teyssîr*. thk. M. Emin el-Hûlî. Riyad: Daru'l-Âsime li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2011.
- Dûserî, İbrahim b. Sa'îd. *Muhtasarü'l-ibârât li-mu'cem'i mustalahati'l-kirâât*. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 2008.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Heravî. *Fedâilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-Atiyye. Dimaşk: Dâru İbni Kesîr, 1415.
- Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *İrtişâfû'd-darab min Lisâni'l-'Arab*. thk. Mustafa Ahmed Nehhas. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1989.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kirâati's-seb'*. thk. Bedreddîn Kahvecî-Beşîr Cevicâtî. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1413/1993.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Ferğalî, Seyyîd 'Arabâvî. *Şerhu Kitâbi'l-İnbâ fi tecvidi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetu Evlâdî's-Şeyh li't Turâs, 2009.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kiraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2018.
- Fıncı, Doğan. "İmâle Kurallarını İnşasında Müberrred'in Kullandığı Bazı Kavramlar". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016), 147-166.

- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Naîm. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005.
- Güloğlu, Nazife Vildan - Emiroğlu, Ufuk. "İmam Nâfi ve İmam Âsım Kıraatleri Arasındaki Manaya Etki Eden Ferşî Farklılıklar". *Hicri İkinci Asırda İslami İlimler*. 146-160. Ankara: İksad Uluslararası Yayınevi-1, 2022.
- Hâfız Nûrî. *Ta'lim-i Kırâat-i Kur'ân'dan Tecvîd*. İstanbul: Dersââdet Merrateyni Osmâniye Matbaası, 1328.
- Herevî, Ebû Mansûr Muvaffak b. Alî. *Tezhîbü'l-lüğa*. b.y: Dâru İhyâi't-Türasi'l-A'rabî, 2001.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.
- İbnü'l-Bâzîş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî. *el-İknâ' fi'l-kırâati's-seb'*. thk. A. Ferid el-Mezîd. Beyrut, 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Debbâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Tahhân, Ebû'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî. *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkiki me'âlimi'l-mekârî'*. thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Kahire: Mektebetü't-Tâbiîn, 2007.
- İşbîlî, Ebû'l-Hasan Ali b. Mü'mîn. *Şerhu Cümeli'z-Zeccacî*. thk. Sâhib Ebû Cenah. Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1980.
- Kabil Nasr, Atiyye. *Gâyetü'l-mürîd fi ilmi't-tecvîd*. Kahire, 2000.
- Kâdî, Abdulfettah Abdulğani. *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve bi-hâmişihî el-Büdü'z-Zâhira fi'l-kırâati'l-âşri'l-mütevâtira*. Dimaşk: Daru'l-Beyrut, 2007.
- Kâdî, Abdulfettah Abdulğani. *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtibiyye fi'l-kırâati's-seb'*. Cidde: Mektebetü's-Sevâd, 1192.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Karaman, Hayreddin - vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâifü'l-işârât li funûni'l-kırâât*. thk. Âmir es-Seyyid Osmân - Abdussabûr Şâkir. Kahire: y.y., 1392/1972.
- Kayışzâde, Hâfız Osman Nûri. *Ta'lim-i Kırâat-i Kur'ân*. İstanbul: Dersââdet Merrateyni Osmâniyye Matbaası, 1328/1908.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. *el-Müdiḥ fi't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2000.
- Makdisî, Ebû Şâme Ebû'l-Kâsım İbrâhîm. *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzî'l-emânî fi'l-kırâati's-seb'*. thk. İbrahim Atve 'İvad. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *Kitâbü't-tebsıra fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî. Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1402/1982.
- Mekkî, Muhammed b. Ahmed. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Birleşik Arap Emirlikleri: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât Cami'atü's-Şârikati'l-İmârât, 1427/2006.
- Melhas, Muhammed Saîd Muhammed Ali. *Ahkâmu tecvîdi'l-Kur'ân alâ rivâyeti Hafs b. Süleymân*. Ammân: Mektebetü'l-Aksâ, 1989.
- Muberrred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. thk. Abdulhâlık Udayme. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2010.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânüsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. thk. M Koç - E Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nüveyrî, Ebû'l-Kâsım. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Öge, Ali. "Enbiyâ Sûresi Bağlamında Ferşî Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020), 43-56.
- Özbek, Ömer. "Kevâşî'nin Tefsirinde Kıraat Vecihlerinin Anlama Etkileri, Enbiya Suresi Örneği". *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 14/6 (2019), 3361-3380.
- Pâluvî, Abdu'l-Fettâh. *Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.
- Radî el-Esterâbâdî, Necmü'l-eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. M. Nûr el-Hasan vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Râğîb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.

- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sâgânî, Ebû'l-Fezâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-. *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-sıla li-kitâbi Tâci'l-Luga ve Sıhâhi'l-'Arabiyye li'l-Cevherî*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1973.
- Saleh, Alaaddîn - Bulut, Ali. "Hemze'nin 'İlmü Resmi'l-Masâhif' ve Kırâatteki Yeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/37 (2016), 77-104.
- Sarı, Mehmet Ali. "İdgam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sarı, Mehmet Ali. "İmâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/177. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sehâvî, Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*. thk. Mervân el-Atiyye - Muhsin Ferâbe. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1997.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyin) Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1402/1982.
- Şâtıbî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef. *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*. Medine: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1431/2010.
- Taş, Adem. *İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Uzrî, Ebû'l-Kâsım. *Sirâcü'l-kârî'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukri'l-müntehî*. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbu'l-Halebî, 1954.
- Uzun, Yakup. "Feth ve İmâle (Ebû Amr ed-Dânî'nin el-Feth ve'l-İmâle Adlı Eseri Bağlamında)". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 455-482.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufasssal fî 'ilmi'l-luğa el-Arabiyye*. thk. Salîh Kadâra. Ammân: Dâru'l-Ammâr, 2004.